HET LAND VAN AALST

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst
DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van Vlaamse Gemeenschap, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Stad Aalst en Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: € 15 - Steunende leden: € 22 - Beschermende leden: € 33
Te storten op rek. 393-0303276-46 van Het Land van Aalst, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst.

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid "Het Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Freddy Caudron, Lieve De Mecheleer (verslaggever), Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie), Bart Van Langenhove, Wilfried Vernaeve (beheerder).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Wilfried Vernaeve, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst
tel. 053 77 43 38
e-mail: wilfried.vernaeve@telenet.be
Redactiesecretariaat en toezending kopij:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. 054 33 73 27
e-mail: dirk.vandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: landvanaalst@versateladsl.be
Website: http://www.landvanaalst.tk

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Krokusstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

DE EERSTE SINT-PIETERSKERK EN DE MIDDELLEEUWSE SINT-BERLENDIS-KAPITTELKERK VAN MEERBEKE

Dirk VAN DE PERRE

Inleiding

Meerbeke, sinds 1978 deelgemeente van de Stad Ninove, ligt vandaag in de provincie Oost-Vlaanderen. Dit is een vrij recente toestand, want gedurende gans het Ancien Régime was Meerbeke onbetwist Brabants gebied.[1] Kerkelijk maakte Meerbeke tijdens de Middeleeuwen deel uit van het bisdom Kamerijk en de dekenij Halle van het aartsdiaconaat Brabant.[2] De parochie was 939 bunder groot en bestond vooral uit goede hooiweiden in het Denderalluvium, vruchtbare open leemkouters en het oude bosgebied van het Neigembos. In 1468 telde Meerbeke 141 haardsteden.[3] Meerbeke was gedurende de Middeleeuwen om twee redenen belangrijker dan de andere omliggende dorpen of dan dorpen van dezelfde omvang: Berlendis, een plaatselijke heilige, werd er vereerd en in de parochiekerk was een kapittel gevestigd.

De meeste studies over Meerbeke, het kapittel en Berlendis zijn reeds meer dan honderd jaar oud. Recentere studies herhalen wat reeds vroeger geschreven is.[4] Dit komt omdat de archiefgegevens zo schaars zijn. De geschiedenis van Meerbeke hangt in de eerste plaats samen met die van de abdij van Nijvel. Zowel het middeleeuwse archief van Nijvel als dat van het kapittel van Meerbeke zijn

[1] Meerbeke werd onder het Frans Bestuur bij een besluit van 31 augustus 1795 van Brabant (Dijledepartement) losgemaakt en bij het Scheldedepartement (voorloper van de latere provincie Oost-Vlaanderen) gevoegd. Zie hiervoor C. BRUNEEL, Van verovering tot onafhankelijkheid: het Zuiden, in: R. VAN UYTVEN (red.), Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden, Zwolle, 2004, p. 554 en S. HEYLEN, Gescheiden werelden. Twee aparte provincies, in: Ibidem, p. 589.

[2] Zie de kaarten in E. DE MOREAU, Histoire de l'Église en Belgique, tome complémentaire, Brussel, 1948. De oude bisdomstructuur bleef bestaan tot 1559. Daarna viel Meerbeke onder het aartsbisdom Mechelen en de dekenij Geraardsbergen.

[3] Rijksarchief Kortrijk (verder RAK), familiefonds Plotho, nr. 378, fol. 211.

[4] De geschiedenis van Meerbeke is terug te vinden in: A. WAUTERS, Histoire des environs de Bruxelles, I, Brussel, 1855, p. 298-317 (deel II in vermeerderde uitgave van F. MARIËN, Brussel, 1971, p. 237-272); F. DE POTTER en J. BROECKAERT, 'Meerbeke', in IDEM, Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 5de reeks3/5, Gent, 1898, p. 1-57 en recent J. VERBESSELT, Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw, 23, Brussel, 1991, p. 311-378. Het boek: Meerbeke vereeuwigd 1900-2000, Meerbeke, 2001, handelt slechts in summiere mate over de door ons bestudeerde periode.

grotendeels verloren gegaan.[5] Alleen in een laatmiddeleeuws landboek van Wedergrate (1468) is een vrij uitvoerig overzicht van het Meerbeekse kapittel opgetekend.[6] Verder beschikkende we over de *Vita Berlendis* en de *Miracula Berlendis*, twee middeleeuwse hagiografische bronnen waarvan de historische waarde moeilijk is in te schatten.[7] Voor de rest zijn we aangewezen op toevallige vermeldingen van Meerbeke in de archieven van andere instellingen, in de eerste plaats in die van de Ninoofse abdij.

Onze studie wordt in twee delen opgesplitst. In dit artikel behandelen we de Sint-Pieterskerk, het kapittel en de middeleeuwse Berlendiskerk, in het tweede artikel komt de middeleeuwse Berlendisverering aan bod.

1. De vroegste geschiedenis van Meerbeke

Meerbeke vermeld in het Verdrag van Meerssen (870)

In 870 werd door het Verdrag van Meerssen het middenrijk van Lotharius II verdeeld onder Lodewijk de Duitser en Karel de Kale.[8] Het gebied van de Brabantgouw, waarin Meerbeke lag, kwam in het westelijke deel terecht. Om dit gebied te omschrijven somt het verdrag een aantal plaatsnamen op, waaronder de reeks 'Zinnik, Antoing, Condé, Meerbeke *(Mesrebecchi, Merrebecchi)*, Dikkelvenne en Leuze'.[9] Reeds eeuwen, en zonder dat dit ooit betwijfeld is, wordt *Mesrebecchi* met Meerbeke geïdentificeerd.[10] Geografisch en etymologisch zijn daar geen bezwaren tegen in te brengen en alternatieve interpretaties zijn niet voor handen. Daar het telkens om plaatsnamen gaat waar een religieuze instelling gevestigd was (kapittel of klooster), mag dit ook voor Meerbeke aangenomen

[5] J. HOEBANX, Abbaye de Nivelles, in : Monasticon belge, IV/1, Luik, 1964, p. 269-303.

[6] RAK, Plotho, nr. 378, fol. 211-221. *'Terrier et estat de la terre et seignourie de Wedergrate'*, opgesteld in 1468 op bevel van Pierre de Goux, kanselier van Bourgondië, de toenmalige heer van de vijf dorpen uit het patrimonium van Wedergrate. Het archiefonds van de familie 'de Plotho', de laatste heren van Wedergrate en Meerbeke, bevat het uitgebreide archief van het kasteel van Neigem van de vijftiende tot de negentiende eeuw.

[7] Hierover publiceerden we reeds een aparte studie: D. VAN DE PERRE, De 'Vita Sanctae Berlendis' en de 'Miracula Sanctae Berlendis'. Teksttraditie, auteurschap, datering en historische kritiek, in: Jaarboek voor middeleeuwse Geschiedenis, 8, 2005, p. 7-46.

[8] D.P. BLOK, De Frankische periode tot 880, in: Algemene Geschiedenis der Nederlanden, I, Haarlem, 1981, p. 303-304.

[9] De tekst van het verdrag komt voor in: Hincmari Remensis Annales, ed. G.H. Pertz, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores (verder MGH, SS), I, Hannover, 1826, p. 489.

[10] Ook door I. BOLLANDUS, De sanctis virginibus Berlende, Nona, Celsa, in: Acta Sanctorum (verder AA.SS.), Februarii, I, Antwerpen, 1658, p. 377.

worden.[11] Dit betekent dat in de Karolingische tijd Meerbeke een bekende plek was omwille van de religieuze instelling die er gevestigd was. In de tiende en elfde eeuw echter wordt Meerbeke in geen enkel historisch document vernoemd als een plaats waar een kloosterinstelling of een kapittel aanwezig is. Dit laat vermoeden dat Meerbeke omstreeks 880-885 door de Noormannen verwoest is en dat de kloosterinstelling niet meer heropgestart werd. De inval van de Noormannen in de Scheldestreek is historisch een onbetwistbaar gegeven.[12] Te Meerbeke wordt in een plaatselijke overlevering, die is opgenomen in de *Miracula S. Berlendis*, die verwoesting vermeld.[13]

De abdij van Nijvel verwerft Meerbeke (circa 966)

De abdij van Nijvel bezat in West-Brabant haar zogenaamde Diets domein, met Sint-Kwintens-Lennik als hoofdplaats.[14] Dit domein wordt de eerste maal vermeld in een oorkonde van Karel de Kale van 877, tevens de oudste Nijvelse oorkonde. Dat bezit wordt herbevestigd in 897 door koning Zwentibold.[15] Meerbeke komt in die opsomming niet voor, wat betekent dat, alhoewel Meerbeke aan dit Diets domein grensde, het er geen deel van uitmaakte en dus niet tot de oudste bezittingen van Nijvel in West-Brabant kan gerekend worden. In de oorkonde van keizer Otto I van 966 voor de abdij van Nijvel wordt de schenking van Meerbeke aan Nijvel wel vermeld: *villam Merbeccam cum omni integritate quadam Goismar*.[16] Wie

[11] A. Mireaus (begin zeventiende eeuw) heeft het als eerste over een klooster te Meerbeke gesticht door Odelard en Nona (geciteerd in C. VAN GESTEL, Historia archiepiscopatus Mechliniensis, II, Den Haag, 1725, p. 217). In: Gallia christiana, V, Parijs, 1731, p. 30 heeft men het over een klooster van kanunnikessen *(coenobium canonicarum puellarum)*. Deze beweringen zijn echter louter speculatief.

[12] A. D'HAENENS, Les invasions Normandes en Belgique au IXième siècle. Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 4de reeks/38, Leuven, 1967, p. 45-54. Vooral in de periode 879-881 en 882-884 zijn invallen vermeld in de Scheldevallei.

[13] Miracula Berlendis, ed. I. BOLLANDUS, AA.SS., Febr., I, p. 381 *ab impiis destructum Danis locum*. Dergelijke vermelding is een aanwijzing voor een werkelijke verwoesting, maar geen bewijs. Het item van de verwoesting van kloosters door de Noormannen was een populaire gemeenplaats in de heiligenlevens en geschiedschrijving van kloosters. Dat de vermelding te Meerbeke in de *Miracula* voorkomt en niet in de *Vita*, wijst op een plaatselijke overlevering. Een gelijkaardig bericht over de verwoesting van het klooster van Ronse en de ganse streek is te vinden in: Gesta episcoporum Cameracensium, ed. L. BETHMANNN, MGH, SS, VII, p. 429: '*Danis quoque circa istam* [Brabantiae] *provinciam non minus furentibus et sanctas Dei casas incendentibus*.'

[14] J. VERBESSELT, Het domein van de abdij Nijvel in West-Brabant, p. 39-41. Het Diets domein is een vertaling van 'le domaine thiois' (ibidem, p. 5) De auteur veronderstelt dat dit domein tot de stichtingsperiode van Nijvel (circa 650) opklimt. Handschriftelijk is hiervoor geen bewijs voorhanden.

[15] Thesaurus diplomaticus, D 4103 en D 3868. De gemakkelijkste toegang tot de Nijvelse oorkonden biedt de elektronische databank op CD-rom: Thesaurus diplomaticus, Turnhout, 1997. We zullen wat Nijvel betreft verder naar deze tekstuitgave verwijzen.

[16] Thesaurus diplomaticus, D 3944.

die Goismar is, is niet geweten. Filologen verwijzen naar een zeldzame geromaniseerde Germaanse vrouwennaam.[17] De tekst over Meerbeke komt echter voor in het geïnterpoleerde gedeelte van de oorkonde, zodat de datum 966 niet als de exacte schenkingsdatum kan doorgaan. Wel wordt aangenomen dat de gegevens uit het geïnterpoleerde gedeelte op werkelijke schenkingen, die in de loop van de tiende eeuw gebeurd zijn, teruggaan.[18]

Wanneer in 1059 door koning Hendrik IV de bezittingen van Nijvel in drie delen gesplitst worden, - een deel voor het hospitaal, een deel voor de tafel van de abdis en een deel voor de communauteit, - wordt Meerbeke (*Merbecca cum ecclesia*) bij de bezittingen van de abdis gevoegd, terwijl het Diets domein bij de bezittingen van de communauteit terechtkomt.[19]

Door die verdeling verwierf de abdis van Nijvel de wereldlijke en geestelijke macht te Meerbeke. Zij kwam in het bezit van de grote tienden en behield die tot de Franse Revolutie. De novale tienden moest zij volgens een compromis van 1223 delen met het Meerbeekse kapittel.[20] Zoals uit een oorkonde van 1112 blijkt, bezat de abdis van Nijvel te Meerbeke alleen de kerk (*ecclesia*) en niet het altaar (*altare*).[21] Zij bezat een vroonhof nabij de kerk, dat later het 'Hof van Nijvel' geheten werd. Dit hof is vermoedelijk de Frankische domeinkern van Meerbeke en was gelegen op de hoek van de Hallebaan en Hemelrijk. De abdis was tijdens het Ancien Régime een van de belangrijkste grootgrondbezitters te Meerbeke.[22] Haar gronden lagen 'en bloc' ten zuiden van de kerk en betroffen vruchtbare leemgronden. Verder bezat ze een blok meersen in de Dendervallei. Te Meerbeke waren twee volle lenen (Ternat en Prindaal) van haar leenhof afhankelijk.[23] Zij bezat te Meerbeke het recht van de 'dode hand' en werd er vertegenwoordigd door haar

[17] A. VAN LOEY, Onomastiese studie over een oorkonde in Brabant d.d. 966, in: Handelingen van de Kon. Com. voor Toponymie en Dialectologie 4, 1930, p. 65.

[18] Wanneer is die uitvoerige interpolatie gemaakt en waarom? J. HOEBANX, L'abbaye de Nivelles des origines au XIVième siècle (Verh. Kon. Ac. Van België, Klasse der Letteren, 46/4), Brussel, 1952, p. 185-189, meent dat dit op het einde van de tiende eeuw is gebeurd, en dat gegevens uit een *Liber donationum* zijn gebruikt, vandaar dat de naam van de schenker wordt vermeld. Wat Meerbeke betreft, kunnen we er dus van uitgaan dat in de tweede helft van de tiende eeuw de abdij van Nijvel het in haar bezit had.

[19] Thesaurus diplomaticus, D 3888.

[20] HOEBANX, L'abbaye de Nivelles, p. 362.

[21] Zie punt 3 en noot 60.

[22] Een overzicht van het grondbezit wordt gegeven in het Landboek van Meerbeke (1689) en de bijhorende kaarten (Rijksarchief Beveren (verder RAB), Gemeentelijk Oud Archief Meerbeke, nrs. 434 en 469). Volgens J. DE MAESENEER, Over grondbezit en grote hoeven te Meerbeke, 17de-19de eeuw, in: Meerbeke vereeuwigd 1900-2000, Meerbeke, 2001, p. 51-64, bezat Nijvel te Meerbeke in de achttiende eeuw 78 ha 45 are in eigendom.

[23] WAUTERS en MARIËN, Histoire des environs de Bruxelles, II, p. 246.

villicus (meier).[24] De meier Brantinus van Meerbeke, die dit ambt erfelijk wilde maken, kwam in 1229 in conflict met de abdis.[25] De meier maande de schepenbank, die bevoegd was voor personele zaken, en zat de drie gouwdagen voor, waarop de vierschaar te Meerbeke zetelde.[26] De meier bleef tot de Franse Revolutie het symbool van de (sterk uitgeholde) wereldlijke macht van de abdis te Meerbeke. De Meerbeekse schepenbank haalde hoofd te Lennik.[27] De oudste vermelding van de schepenen, die benoemd werden door de heer, stamt uit 1180.[28]

De Sint-Pieterskerk

De eerste kerk van Meerbeke was toegewijd aan Sint-Pieter. Nu zijn de parochietitels van Sint-Pieter, Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Martinus aanwijzingen voor oude kerkstichtingen.[29] Stichtingen door de heilige Amandus of door de Ierse en Schotse missionarissen in de zevende eeuw zijn gewoonlijk aan Sint-Pieter toegewijd.[30] We verwijzen naar de Sint-Pietersabdij te Gent, de abdij van Nijvel, het kapittel van Ronse en van Leuze en de abdij van Dikkelvenne. Meerbeke heeft alle kenmerken van een stichting uit de eerste missioneringfase van onze gewesten: de kerk ligt nabij een rivier, aan een Romeinse heirbaan en dicht bij een Merovingisch grafveld. Gelet op de naambekendheid van Meerbeke in 870 als belangrijke plaats, moet een stichting van een kerk of klooster in de tweede helft van de zevende of het begin van de achtste eeuw waarschijnlijk worden geacht. Misschien kan het Martinusvocabel van de eerste kerk van Pollare, een dochterkerk van Meerbeke, een aanwijzing zijn dat hoge Frankische adel bij de kerkstichting betrokken was.[31] Ook het gegeven dat het latere Hof van Nijvel en de Sint-Pieterskerk gelegen waren aan de heirbaan die in de 13de eeuw nog een *via regia* genoemd werd, kan erop wijzen dat Meerbeke tijdens de vroege middeleeuwen een koninklijk domein was.[32]

[24] Ibidem, p. 244.
[25] HOEBANX, L'abbaye de Nivelles, p. 356.
[26] RAK, Plotho, nr. 378, fol. 226.
[27] VERBESSELT, Het parochiewezen, p. 387.
[28] RAB, Abdij Ninove, nr. 5, fol. 81b.
[29] L.MILIS, Kerstening en kerkelijke instellingen tot circa 1070, in: Algemene geschiedenis der Nederlanden, I, Haarlem, 1981, p. 271-273.
[30] G. BERINGS, Les patronages de saints dans la vallée de l'Escaut, in: Revue du Nord 68, 1986, p. 433-437: 'Il nous semble que Saint-Pierre comme patron d'église a connu son âge d'or aux VIIe et VIIIe siècles'.
[31] De hoge adel had een voorkeur voor het Martinuspatrocinium (MILIS, Kerstening en kerkelijke instellingen, p. 277).
[32] *"Iuxta viam regiam, quae ducit de Winti ad Merbeccam"*. Vermeld in 1254 in een oorkonde uit de Ninoofse abdij (J.J. DE SMET, Recueil des chroniques de Flandre, 2, Brussel, 1841, nr. 221, p. 912). Het gaat om het huidige Hemelrijk en het verlengde daarvan in de Nieuwstraat en de Herremansstraat.

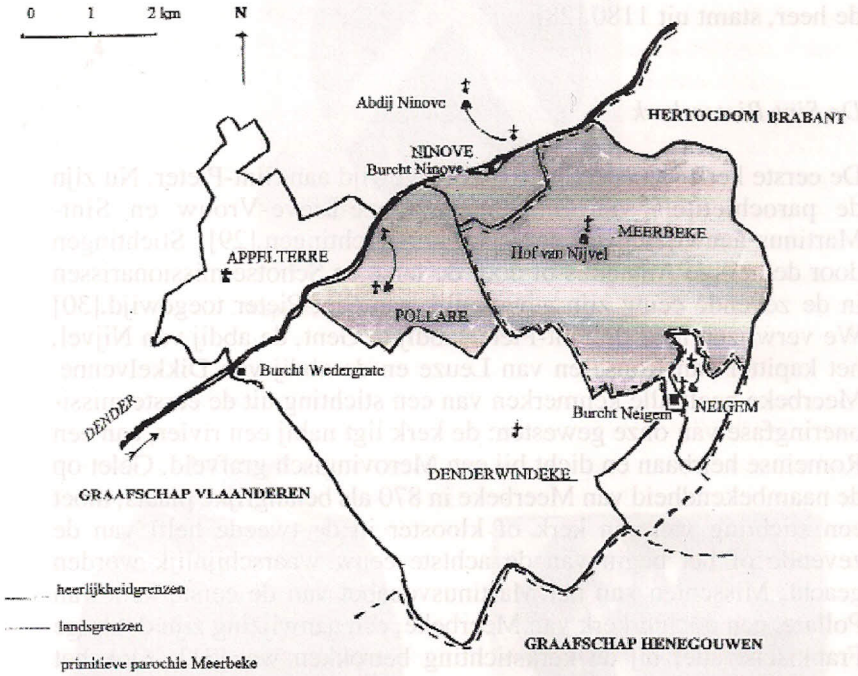

Kaart van de dorpen uit het patrimonium van Wedergrate met de grenzen van de primitieve parochie van Meerbeke.
(Eigen reconstructie)

Pollare een dochterkerk van Meerbeke

De kerk van Pollare wordt tijdens de Middeleeuwen een dochterkerk van Meerbeke genoemd.[33] De Sint-Pieterkerk was de *ecclesia matrix*. Het is duidelijk dat het oorspronkelijke domein Meerbeke ook het aangrenzende Pollare heeft omvat. Omdat tevens een stuk stadsgebied van Ninove ten oosten van de Dender (de huidige Burchtdam) tot de oude parochie Meerbeke heeft behoord, moeten we ons het oorspronkelijke territorium van het domein en de oerparochie Meerbeke groter en meer riviergebonden voorstellen dan dat vandaag het geval is. Het primitieve domein Meerbeke had de Dender als westgrens van Pamel tot Roost (Denderwindeke) over een afstand van een vijftal kilometer.

De geschiedenis van Meerbeke en Pollare hebben voor de rest tijdens de Middeleeuwen weinig raakpunten en dat is significant. De abdij van Nijvel bezat te Pollare geen rechten. De abdis bezat er geen tienden of gronden. Dit betekent dat in de tweede helft van de tiende eeuw, bij de schenking van Meerbeke aan Nijvel, Pollare reeds een eigen kerk had en ook op wereldlijk gebied van Meerbeke was afgesplitst. De eerste kerk van Pollare was toegewijd aan Sint-Martinus en lag bij de Dender in de huidige Nekkersput.[34] Dat wijst op de hoge ouderdom van de parochie. De kerk van Pollare is in de twaalfde eeuw verplaatst naar de huidige plek en is dan toegewijd aan Sint-Kristoffel, een nieuwe door de kruistochten ingevoerde heilige. De oude kerk bleef als Martinuskapel functioneren tot in de 16de eeuw. Jaarlijks trok een processie van de Kristoffelkerk naar de Martinuskapel. Bij de stichting van het Berlendiskapittel van Meerbeke werd het pastoorsambt van Pollare één van de vier kanunnikenprebenden van het kapittel (zie verder).

Op wereldlijk gebied liepen de wegen van Meerbeke en Pollare volledig uiteen. De graven van Leuven en de heren van Meerbeke hebben te Pollare in de elfde en twaalfde eeuw geen macht verworven. Pollare, met de eerste kerk, behoorde aanvankelijk toe aan de heren van Edingen en kwam in de 12de eeuw in handen van de Anderlechtse familie 'van Aa'. Telgen uit die laatste familie lagen trouwens aan de basis van de stichting van de Sint-Kristoffelkerk en

[33] RAK, Plotho, nr. 378, fol. 218: '*ladite eglise de Pollaer... est tenue et reputee pour une fille et subgette de ladite eglise de Meerbeque*'.

[34] Ibidem, fol. 142vo; M. COCK en D. VAN DE PERRE, Over molens in Pollare en laten in Outer, in: Het Land van Aalst, 54, 2002, p. 92-94. De auteur neemt zich voor in een later artikel de vroegste geschiedenis van Pollare uitvoerig te behandelen.

waren gedurende een lange periode heren van Pollare. Omwille van de invloed van de Edingse heren is het te begrijpen waarom circa 1050, bij de grensafbakening van Vlaanderen en Brabant, Pollare bij het graafschap Vlaanderen werd gevoegd, terwijl Meerbeke omwille van de band met Nijvel bij het hertogdom Brabant kwam.

Zoals te Meerbeke is ook voor Pollare het onderscheid tussen *ecclesia* en *altare* belangrijk. Hoewel de *ecclesia* van Pollare nooit aan de heren van Meerbeke heeft toebehoord, bleef het *altare* ondergeschikt aan dat van Meerbeke en bezat de *persona* van de kerk van Meerbeke ipso facto het personaatsrecht in Pollare. Dit wil zeggen dat de heren van Meerbeke tijdens de middeleeuwen wel het collatierecht of het benoemingsrecht van het pastoorsambt te Pollare bezaten.

Hierbij komt een duidelijk verschil naar voren met het Ninoofse gebied van de huidige Burchtdam, dat tot in 1835 deel uitmaakte van de parochie Meerbeke. In dit gebied dat wereldlijk tot Ninove en het graafschap Vlaanderen behoorde, had de kerk van Meerbeke en de abdis van Nijvel wel tiendrechten. Dit betekent dat de heerlijkheidsgrens (de huidige gemeentegrens) tussen Ninove en Meerbeke veel later tot stand is gekomen dan de grens tussen Meerbeke en Pollare. De grens tussen Ninove en Meerbeke, die ook die tussen Vlaanderen en Brabant was, werd vermoedelijk pas in de 11de eeuw met de opkomst van de heren van Ninove vastgelegd.

2. De wereldlijke heren van Meerbeke (twaalfde-zestiende eeuw)

De heren van Meerbeke worden aanvankelijk vermeld als '*advocatus de Merbecca*'. Zij traden aanvankelijk op als voogd ter bescherming van de wereldlijke belangen van de abdij van Nijvel te Meerbeke. Hun *advocatia* evolueerde naderhand tot een *dominium*. Zo werden zij de tegenspelers van de abdis van Nijvel te Meerbeke en konden dit maar worden door de rechten van de abdij er veel mogelijk te usurperen. Zij hielden hun heerlijke rechten in leen van de graven van Leuven, de latere hertogen van Brabant. De Leuvense graven verwierven immers in 1003-1011 de *advocatia* van de machtige Nijvelse abdij.[35] Dat was voor hen een belangrijke stap in de controle over het grote gebied dat de abdij in het huidige West-Brabant bezat. Die

[35] Thesaurus diplomaticus, D 2513 en D 4114. De oorkonde van 1003 is onbetrouwbaar, niet die van 1011. In beide wordt graaf Lambertus van Leuven voor het eerst als advocaat van de abdij vernoemd.

advocatia was een essentiële bouwsteen in de vorming van het latere hertogdom Brabant.[36] Voor het consolideren van hun macht hadden de Leuvense graven vazallen nodig. In die rol zijn de heren van Meerbeke belangrijk geworden. Meerbeke was en bleef tot de Franse Revolutie een direct leen van het Leenhof van Brabant.[37]

Het personaat van het altaar van Meerbeke, inclusief dat van Pollare, was 'van ouds' een onderdeel van de heerlijke rechten. Dat recht behielden de heren van Meerbeke tot de Franse Revolutie, wat in de Moderne Tijd als een anomalie ervaren werd. De oudste geschreven bevestiging daarvan is terug te vinden in een leendenombrement voor het leenhof van Brabant uit 1440 van Maria van Wedergrate en Daniel van Weerde: '*alle die collacien van allen ghiften van allen den beneficien ende officien die binnen den voorschreven dorpe sijn of gevallen moigen ende daertoe die collacie ende ghiften vande provenden van Pollaer die dochter is vande kercken van Meerbeke*'. Door dat personaatsrecht hadden zij een krachtig instrument in handen om tegenspel te bieden aan de macht van de abdis van Nijvel te Meerbeke, die de *ecclesia* bezat. In die machtstrijd tussen de abdis van Nijvel en de heren van Meerbeke was de bevordering van de Berlendiscultus en de stichting van het Berlendiskapittel een belangrijk instrument in handen van de Meerbeekse heren.

De heren van Meerbeke waren ten overstaan van de Nijvelse abdij duidelijk nieuwkomers te Meerbeke. De kern van hun grondbezit lag in de periferie van het dorp, rond het hof ter Winningen, nabij de grens met Neigem.[39] De oudst gekende heer van Meerbeke is Walterus, vermeld in 1138 [40], die vóór 1142 stierf.[41] Hij had drie broers: Herbrandus, die hem opvolgde, Theodericus en Henricus de molenaar. Hun namen komen tussen 1140 en 1180 vooral voor in de oorkonden van de Ninoofse abdij[43], die in 1137 gesticht werd

[36] A.J. BIJSTERVELD en D. GUILARDIAN, De vorming van het hertogdom (845-1106), in: R. VAN UYTVEN, red., Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden, Zwolle, 2004, p. 59-60.

[37] Voor het eerst geattesteerd in 1312 in het oudste leenboek van Brabant, maar reeds duidelijk in de twaalfde eeuw, door het optreden van de heren van Meerbeke als getuigen in vier hertogelijke oorkonden (ARAB, Rekenkamer, nr. 542, fol. 26; ed. E. DE MARNEFFE, Cartulaire d'Afflighem (Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique II/1-5), Leuven 1894-1901, p. 93, 134, 201; C. VLEESCHOUWERS, ed., De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent (819-1521), 2 dln., Brussel, 1990-1991, p. 38-39.

[38] RAG, Bisdom, M 81; RAK, Plotho, nr. 10889.

[39] RAB, GOA Meerbeke, nr. 469 (kaartboek Meerbeke).

[40] DE MARNEFFE, Cartulaire d'Afflighem, p. 93.

[41] RAB, Abdij Ninove, nr. 5, fol. 16vo.

[42] De meeste vermeldingen zijn te vinden in RAB, Abdij Ninove, nr. 5. vanaf fol. 15vo tot 81b.

[43] A.J. BIJSTERVELD en D. VAN DE PERRE, eds., Het Mirakelboek en de Stichtingsgeschiedenis van de Ninoofse abdij (Symbolae Litterarum Lovaniensis, Series B 24), Leuven, 2001, p. 3-17.

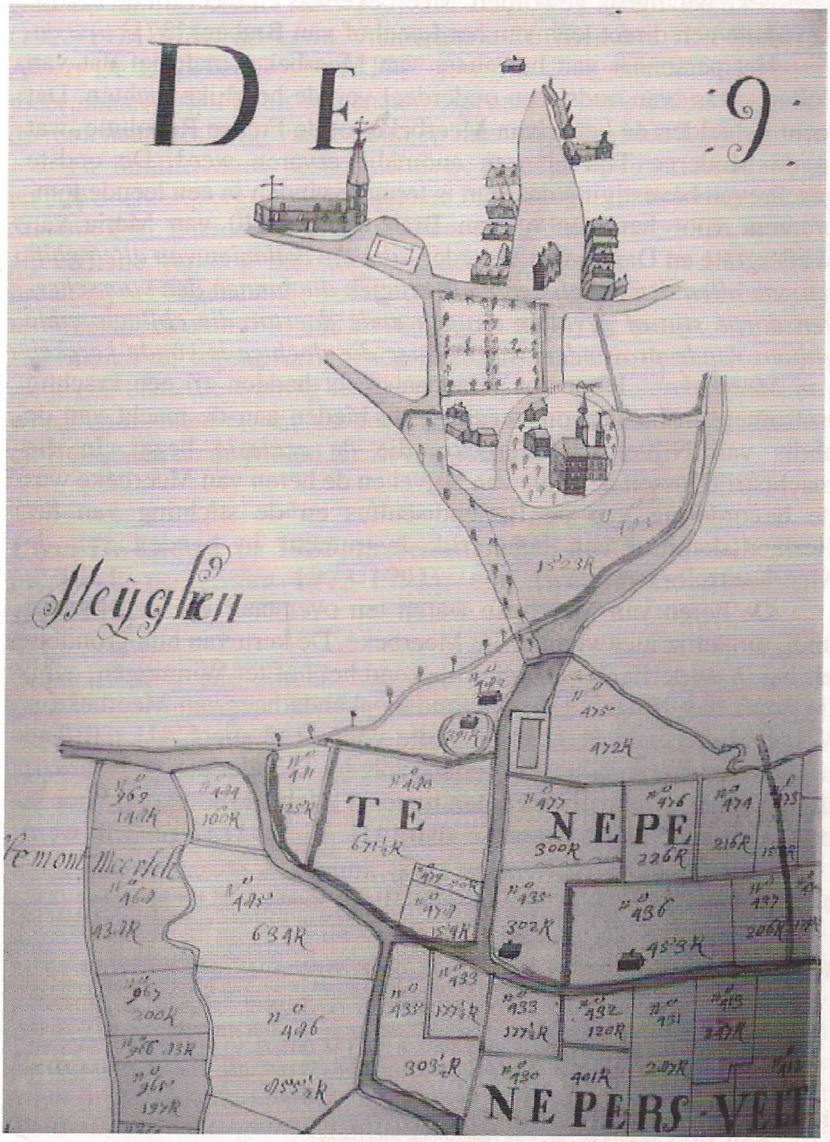

Het kasteel van Neigem ca. 1750 volgens het kaartboek van Meerbeke. Dit kasteel was gedurende eeuwen de residentie van de heren van Meerbeke en van Wedergrate. (RAB, GOA Meerbeke, nr. 469; foto Dirk Van de Perre)

en waarvan de eerste kerk aan de overkant van de Dender lag, in vogelvlucht nauwelijks een goede kilometer verwijderd van de kerk van Meerbeke. De Meerbeekse heren waren vanaf het begin grote begunstigers van de Ninoofse abdij.

Het prestige van de Meerbeekse heren bereikte op het einde van de twaalfde eeuw een hoogtepunt. Zij breidden hun macht uit over enkele aanpalende dorpen. Zij verwierven Neigem. Zij verwierven het personaat van het parochiealtaar van Bevingen en bouwden in de *'villa de Allodio'* een burcht, die voor het eerst in 1189 vernoemd wordt, waardoor ze op de grens van Vlaanderen en Brabant de weg Brussel-Geraardsbergen beheersten.[44]
De burcht had zo een grote betekenis, dat de Meerbeekse heren vanaf Mathilde van Neigem hun naam veranderden en zich niet langer *'de Merbecca'*, maar *'de Allodio'* gingen noemen.[45] Zij schonken in 1259 het altaar van Bevingen aan de kanunniken van Sint-Jacob-op-de-Koudenberg te Brussel en verplaatsten in 1265 de parochiekerk van Bevingen naar het nieuwe kerkgebouw nabij hun burcht te Neigem.[46] Het kasteel van Neigem bleef tot de Franse Revolutie de belangrijkste residentie van de heren van Meerbeke. Na 1265 werd de kerk van Neigem hun geliefde familiekerk.

Naast Neigem verwierven de heren van Meerbeke tevens Denderwindeke en Appelterre. Dit gebeurde ca. 1170 door het huwelijk van Mathilde van Neigem, dochter van Herbrandus, met Otto van Trazegnies, een pair van de Henegouwse graaf. Het geslacht 'de Trazegnies' had zijn machtsbasis in Noord-Henegouwen te Silly nabij Aat. Rond 1100 werd het allodium Trazegnies, gelegen in Brabant nabij Nijvel, aan hun patrimonium toegevoegd. De heren van Silly namen nadien de naam 'de Trazegnies' aan. Deze machtige familie werd zowel een medespeler als een tegenspeler van de Nijvelse abdij. Mathilde werd weduwe circa 1192. Zij stierf in of kort

[44] Bevingen (Neigem) was een oud bezit van het Sint-Woutrudiskapittel van Bergen. Via de heren van Edingen, van wie ze omwille van het kasteel van Neigem leenplichtig waren, verwierven de heren van Meerbeke het personaat van Bevingen. Zo is het te begrijpen dat Neigem Vlaams en geen Brabants gebied werd (J. VERBESSELT, Grenskastelen en burchten langsheen het Kestergewoud, in: Eigen Schoon en De Brabander, 68, 1985, p. 152-154; Codex dipomaticus abbatiae Ninoviensis, in: ed. J.J. DE SMET, Recueil des chroniques de Flandre, II, Brussel, 1841, p. 801; RAK, Plotho, nr. 378, fol. 5). De auteur neemt zich voor het statuut van de burcht van Neigem in een later artikel nog uitvoerig te behandelen.

[45] Vanaf 1180; RAB, Abdij Ninove, nr. 5, fol. 81b.

[46] M. DE MEULEMEESTER, De kapel van Onze-Lieve-Vrouw van Bevingen, Neigem, 1950, p. 66-67 en 70-71.

[47] Voor Mathilde van Neigem en de familie 'de Trazegnies', zie D. VAN DE PERRE en R. VAN HAUWE, Geschiedenis van Denderwindeke II. De middeleeuwse heren (1100-1487), in: Het Land van Aalst, 44, 1992, 1-9; J. PLUMET, Les seigneurs de Trazegnies au moyen âge, Bruvinnes, 1959, p. 94-106.

[48] Hij werd 'de Oom' genoemd, omdat hij tijdens de minderjarigheid van zijn gelijknamige neef, Otto van Trazegnies, als oom de voogdij over Silly-Trazegnies had.

na 1214. [47] Haar oudste zoon Gilles volgde haar op als heer van Silly en Trazegnies. Haar tweede zoon Otto,[48] bijgemaand de Oom, erfde Meerbeke en Neigem en wordt in 1214 *advocatus* van Denderwindeke en in 1218 *advocatus* van Appelterre genoemd. Het altaar van Denderwindeke was in bezit van de abdij van Vermand (Noord-Frankrijk), dat van Appelterre behoorde toe aan de abdij van Nijvel. De *advocatia* van Denderwindeke was vermoedelijk erfgoed van 'de Trazegnies'. Appelterre kwam in het bezit van 'de Trazegnies' via de relaties van deze familie met de Nijvelse abdij. Otto van Trazegnies, bijgenaamd de Oom, bouwde een nieuwe burcht te *Wedergrate* of *Contrecoeur*, gelegen in de moerassen aan de Dender te Denderwindeke nabij de grens van Zandbergen en Appelterre, ver weg van de kerk van Meerbeke en Neigem.[49] Die burcht, die hij in 1229 betrok, werd zijn nieuw statussymbool. Naar die burcht werd het nageslacht van Otto de Oom genoemd.[50] De heren 'van Wedergrate' bezaten sindsdien in een personele unie vier aaneengesloten dorpen: Meerbeke, Neigem, Denderwindeke en Appelterre. Meerbeke lag in Brabant, de drie andere dorpen lagen in Vlaanderen. De dorpen hingen af van vier verschillende leenhoven en de altaren waren in het bezit van vier verschillende instanties. Die vier dorpen werden als het patrimonium van Wedergrate onverdeeld doorgegeven tot 1445, toen Maria van Wedergrate, de laatste erfgenaam uit het geslacht 'van Wedergrate', kinderloos stierf.[51]

Na een ingewikkelde erfeniskwestie, waarin Filips de Goede, hertog van Bourgondië, ten gunste van zijn kanselier, Pierre de Goux, tussenkwam, verwierf die eerst Meerbeke (1458) en nadien Denderwindeke, Appelterre en Neigem (1465). In dezelfde periode kon hij eveneens Pollare kopen. Zijn zoon, Willem de Goux, richtte in 1487 het 'Land van Wedergrate' op, waarin de vier Vlaamse dorpen tot één leen, afhankelijk van het Leenhof van Vlaanderen, verenigd werden met als hoofdplaats Denderwindeke. Meerbeke bleef een afzonderlijk leen, afhankelijk van het Leenhof van Brabant.[52] Beide lenen bleven evenwel in een personele unie verenigd tot de Franse Revolutie. De burcht van Neigem werd vanaf de familie de Goux de favoriete residentie van de heren van Meerbeke en van het Land van Wedergrate. Ook bij hen bleef de naam Wedergrate een

[49] De burchtmotte is vandaag nog zichtbaar langs de Dender (D. VAN DE PERRE, De Berg en het Hof van Wedergrate te Denderwindeke, in: Het Land van Aalst, 38, 1986, p. 245-265).

[50] Voor Otto I (de Oom) en het geslacht 'van Wedergrate', zie VAN DE PERRE en VAN HAUWE, Geschiedenis van Denderwindeke, p. 17-45.

[51] Court-Saint-Etienne, tien km ten oosten van Nijvel, heeft tot in de veertiende eeuw eveneens deel uitgemaakt van het erfdeel van de heren van Wedergrate.

[52] VAN DE PERRE en VAN HAUWE, Geschiedenis van Denderwindeke, p. 39-49.

[53] Onder meer op de Sanderuskaart van Het Land van Aalst van 1644.

statussymbool. De burcht van Neigem werd ook 'Wedergrate op Brabant' genoemd.[53]

De relatie van de heren van Meerbeke met de kerk van Meerbeke was ambivalent. Enerzijds verwierven zij nooit een residentie nabij de kerk, zodat deze kerk niet hun familiekerk of grafkerk werd,[54] anderzijds hadden zij met die kerk een bijzondere band, omdat zij alleen te Meerbeke en te Pollare over het personaat beschikten.

3. De stichtingsdatum van het kapittel

Zowel over de datum van de stichting van het kapittel als over de omstandigheden ervan is geen enkel document voorhanden. Een duidelijke *terminus ante quem is* gegeven in de oorkonde van 1166, waarin de landdekens van Boelare (dekenij Geraardsbergen) en Denderbelle (dekenij Aalst) oorkonden dat twee kanunniken van het kapittel van Meerbeke met instemming van de twee andere, of 'het ganse kapittel' zoals in de oorkonde wordt opgemerkt, een grond schenken aan de Ninoofse abdij.[55] Die oorkonde is meteen de oudste attestatie van het bestaan van een kapittel te Meerbeke. Uit die oorkonde valt eveneens af te leiden dat het kapittel van in het begin uit vier kanunniken bestond en dat het om een seculier kapittel ging. Het kapittel beschikte toen nog niet over een zegel, wat wijst op een nog jonge instelling[56]. De eerste vermelding van het gebruik van een eigen zegel stamt uit 1198. Het oudst bewaarde zegel is van 1220.[58]

Een *terminus post quem* is, naar ons oordeel, indirect gegeven met de oorkonde van 1112 van bisschop Odo van Kamerijk, waarin hij twaalf altaren schenkt aan de abdij van Nijvel, die voordien *per*

[54] Er is slechts één geval vóór 1600 gekend, dat van Katerina van Grijspere, echtgenote van Josse de Goux, die in 1548 voor het altaar te Meerbeke begraven werd en wiens herdenkingsplaat daar nog aanwezig is (J.B. Lavaut, Château de Franc-Alleu ou de Neigene à Meerbeek, Gent, 1868, p. 20). Van de heren vóór Otto I van Wedergrate († 1230) is niet geweten waar zij begraven zijn.

[55] DE SMET, Recueil, p. 770. De schenking gebeurde '*in capitulo nostro*', blijkbaar een soort regionale bijeenkomst van seculiere geestelijken voorgezeten door de landdekens van Denderbelle en Boelare. De schenkers waren Robertus en Oiotus, '*canonici de Merbecca*', die handelden met instemming van '*Arnulpho videlicet presbytero et Eustachio scolastico, toto scilicet suo capitulo*'

[56] Ibidem, p. 770: '*et quoniam ipsi sigillum non habebant nostris sigillis testimonium suum confirmari voluerunt*'.

[57] Ibidem, p. 813.

[58] RAB, Abdij Ninove, Oorkonden De Smet, nr. 123.

[59] Thesaurus diplomaticus, D 3514.

personas werden gehouden en die hij vrij maakt.[59] De schenking gebeurde op vraag van de Nijvelse abdis Richeta en van de kanunnikessen en kanunikken aldaar. Het gaat om kerken waarvan Nijvel wel de *ecclesia*, maar niet het *altare* bezat.[60] Eén van die twaalf altaren is dat van Meerbeke.[61] Die verlanglijst zal ongetwijfeld opgesteld zijn te Nijvel. Dergelijke altaarschenkingen gebeurden in de context van de Gregoriaanse Hervorming. In 1095 verbood de Kerk op het concilie van Clermont dat leken nog langer tienden en altaren in hun bezit zouden hebben.[62] Door de bevolkingsaangroei was het bezit van altaarinkomsten lucratief geworden. In concurrentie met de nieuwe kloosterorden streefde Nijvel ernaar zoveel mogelijk altaren te incorporeren. Dat was tevens een middel om de tanende inkomsten, die door de usurpatie van zijn domein waren aangetast, terug op peil te brengen.[63] Te Meerbeke is die schenking niet doorgegaan, te Appelterre, dat ook in de lijst voorkomt, wel. Tot die conclusie komen wij omdat tijdens de daaropvolgende eeuwen niet de abdis van Nijvel, maar de heren van Meerbeke het patronaatsrecht van alle kerkelijke ambten te Meerbeke bezaten, terwijl te Appelterre de abdis wel degelijk het altaar verwierf.[64]

Onrechtstreeks leiden we uit de oorkonde van 1112 af dat er toen geen kapittel te Meerbeke bestond.[65] Het is haast ondenkbaar dat de bisschop van Kamerijk de altaarrechten zou weggeschonken hebben aan Nijvel, of dat de abdis deze zou opgeëist hebben, als in de kerk zelf een kapittel gevestigd was, dat het pastoorsambt als een van de vier prebendes bezat. Daarom lijkt het logisch te veronder-

[60] In die tijd maakte men in de rechten verbonden aan het bezit van een kerk of parochie een onderscheid tussen het bezit van de *ecclesia* en van het *altare*. De *ecclesia* betreft het bezit van het kerkgebouw en het vermogen met de tienden, het *altare* het bezit van de geestelijke functies en de inkomsten verbonden aan het uitoefenen van die functies. Het personaat is verbonden met het bezit van het *altare*. De *persona* bezat dus het pastoorsambt en de inkomsten van het altaar. De *persona* kon een kerkelijke instelling of een leek zijn. Een plaatsvervanger oefende dan ter plaatse de werkelijke functie uit (W. NOLET en P.C. BOEREN, Kerkelijke instellingen in de Middeleeuwen, Amsterdam, 1941, p. 359).

[61] Thesaurus diplomaticus, D 3514. Er bestaan twee kopieën van het verloren origineel. In de ene kopie wordt alleen Meerbeke vernoemd, in de andere Meerbeke en Pollare: *altare de Merbecca cum appendicio Posleir* (Algemeen Rijksarchief Brussel, Kerkelijk Archief Brabant, Abdij van Nijvel, nr. 1417, fol. 213 en 214). Het gaat verder om de altaren van Ittre, Rebecq en Hennuyeres, Wambeke en Ternat, Lombeek (Onze-Lieve-Vrouw), Gooik, Appelterre, Goegnies en Louvroil. De oorkonde is echt, maar in afschriften overgeleverd, die niet eensluidend zijn. Zo vermeldt HOEBANX, L'abbaye de Nivelles, p. 206 Leerbeek in plaats van Lombeek.

[62] J.D. MANSI, ed., Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, 20, Venetië, 1775, kol. 818, canon 20: '*Unde et interdictum est omnibus laicis, ne amplius altaria vel decimis sibi retineant*.'

[63] HOEBANX, L'abbaye de Nivelles, p. 205-207. De twaalf altaren waren de eerste in een reeks die in de loop van de twaalfde eeuw door Nijvel verworven werden.

[64] CH. REUSENS, Pouillé de l'ancien diocèse de Cambrai, in: Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique da la Belgique, 28, 1900, p. 103.

[65] Het ontbreken van elke vermelding van het kapittel of van één van zijn kanunniken in oorkonden vóór 1166 is voor ons een ander doorslaggevend argument om te besluiten dat het kapittel na 1112 is gesticht.

stellen dat het personaat vóór 1112 in handen van de heren van Meerbeke was (en indirect van hun overheren, de Leuvense graven) en dat zich omtrent het bezit van die altaarrechten in 1112 een machtstrijd heeft afgespeeld tussen de abdis van Nijvel en de heren van Meerbeke.

We gaan er eveneens vanuit dat in de oorkonde van 1112 met het *altare de Merbecca* nog de Sint-Pieterskerk bedoeld wordt. In deze kerk moet kort daarop het kapittel zijn gesticht. Vervolgens is een nieuwe Berlendiskerk gebouwd naar waar het kapittel verhuisd is. Een belangrijke aanwijzing daartoe is het feit dat in de Middeleeuwen op Sint-Pietersdag het kapittel zijn officie hield in de Sint-Pieterskerk, wat een symbolische erkenning was van de plaats waar de roots van het kapittel lagen.

Vermoedelijk was de vader van Herbrandus van Meerbeke de stichter van het kapittel. Misschien is de bisschoppelijke oorkonde van 1112 en het conflict rond de altaarrechten de directe aanleiding geweest om een kapittel te stichten.[66] Na 1112 en vóór 1137, toen de Ninoofse abdij gesticht werd,[67] is, zo veronderstellen wij, het kapittel van start gegaan. Het benoemingsrecht voor alle kerkelijke ambten in de parochie bleef in handen van de heren van Meerbeke. Uiteindelijk moet tussen de abdis van Nijvel, de heren van Meerbeke en de bisschop van Kamerijk een compromis zijn bereikt omtrent het statuut van het nieuwe kapittel. Documenten daarover bestaan niet meer. Dat echter de abdis van Nijvel in latere eeuwen geen jurisdictie bezat inzake het kapittel, de Berlendiskerk en de Berlendiscultus bewijst voldoende dat die dingen buiten haar wil om tot stand zijn gekomen.

De stichting van het kapittel moet eveneens de aanleiding zijn geweest om een nieuwe kerk te bouwen met Berlendis als patroonheilige. Daar werden voortaan de koordiensten gehouden en werden de parochiefuncties ondergebracht. Daarmee kon een dubbel doel bereikt worden: enerzijds de cultus tot de heilige Berlendis stimuleren en zo voldoende inkomsten voor het kapittel genereren en anderzijds de aanspraken van Nijvel op het altaar van Meerbeke voorgoed

[66] In de twaalfde eeuw was er bij de leken een verschuiving van het 'personaat' naar het patronaatsrecht merkbaar. Dit laatste hield enkel het benoemingsrecht (ook collatie genoemd) in en het was een voorrecht dat aan een stichter of grote begiftiger van een kerkelijk beneficie werd voorbehouden. P. LANDAU, Ius patronatus, Forschungen zur kirchlichen Rechsgeschichte und zum Kirchenrecht, Keulen-Wenen, 1975, p. 13, geeft de oudste kerkrechtelijke definitie (1171) van 'patronaat': *'ius patronatus est auctoritas vel potestas providendi ecclesie, veniens ex beneficiis ante consecrationem collatis'*.

[67] Met de stichting in 1137 van de Ninoofse abdij lijkt de ruimte voor een nieuw kapittel in de streek rond Ninove niet meer aanwezig.

[68] RAB, Abdij Ninove, nr. 5, vanaf fol. 15vo tot fol. 81b.

neutraliseren. De structurering van de Berlendisverering en de bouw van de Berlendiskerk gebeurden ongetwijfeld onder impuls van Herbrandus van Meerbeke (vermeld van 1142 tot 1180)[68] en diens dochter Mathilde van Neigem (vermeld van ca.1170 tot 1214).[69] Of Mathilde, die op haar zegel afgebeeld staat met een boek in de rechterhand,[70] daarmee Berlendis als voorbeeld nam, weten we niet. Haar religieuze bewogenheid bleek duidelijk in 1195 toen ze getuige was bij de schenking van gronden voor de oprichting van een vrouwenklooster te Pamel, dat onder de hoede van de Ninoofse abdij

Zegel van Mathilde van Neigem uit 1196. De auteur geeft voor het origineel een oorkonde uit de Ninoofse abdij aan (RAB, Abdij Ninove, Oorkonden De Smet, nr. 74), waar echter dit zegelfragment niet (meer) aanwezig is. (Genomen uit F. VAN DER STRATEN-PONTHOZ, Sceaux et contre-sceaux de quelques seigneurs de Trazegnies, in: Annales du Cercle Archéologique de Mons, 17, 1880-1881, illustratiel/2)

[69] PLUMET, Les seigneurs de Trazegnies, p. 94-106.
[70] F. VAN DER STRATEN-PONTHOZ, Sceaux et contre-sceaux de quelques seigneurs de Trazegnies, in: Annales du Cercle Archéologique de Mons, 17, 1880-1881, p. 475 en ill. 2.
[71] DE SMET, Recueil, p. 807-808, 809-810.
[72] D. VAN DE PERRE, De 'Vita Sanctae Berlendis', p. 16-21.

zou staan, en waarvoor ze het jaar daarop zelf een schenking deed.[71] Alleszins worden de heren van Meerbeke in de *Vita Berlendis* als de morele erfgenamen van Berlendis voorgesteld.[72]

Met de stichting van een kapittel, de bouw van de Berlendiskerk en de verering aldaar van de relieken van Berlendis konden de heren van Meerbeke hun positie te Meerbeke consolideren en versterken en de status van hun geslacht vergroten. Een analoge ontwikkeling zien we tegelijkertijd in het nabijgelegen Ninove. Daar verwierven de heren van Ninove in het begin van de twaalfde eeuw ten behoeve van hun parochiekerk relieken van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus, stichtten zij tussen 1114/1116 en 1118/1119 een klein seculier kapittel van drie kanunniken, waaruit in 1137 de Ninoofse premonstratenzer abdij is voortgekomen.[73] Hoewel de evolutie niet volledig gelijklopend is, zien we ook daar twee kerken ontstaan: de abdijkerk met de nieuwe titel, waarnaar de relieken van Cornelius en Cyprianus werden overgebracht en de parochiekerk die de oude titel bleef bewaren.[74] Het kleine kapittel van Liedekerke, gesticht in 1091/1092 door de plaatselijke heren, werd in 1146 verenigd met de Ninoofse abdij.[75] Zowel te Ninove als te Liedekerke bewerkstelligde de kanonikale hervormingsbeweging de overgang van een klein seculier naar een groter regulier kapittel. Te Meerbeke speelden die idealen geen rol. Het kapittel heeft zich als klein seculier kapittel kunnen handhaven, omdat het de hoeder van de cultus van een lokale heilige was en die taak voldoende legitimiteit aan het kapittel gaf. Dat het kapittel niet is doorgegroeid tot een grotere instelling is inherent aan het beperkte groeipotentieel dat een dorp als Meerbeke had en aan de nabijheid van de Ninoofse abdij, die na 1137 nieuwe schenkingen naar zich toe trok.[76]

4. De relatie tussen de Sint-Pieterskerk en de Berlendiskerk

De Sint-Pieterskapel

Te Meerbeke stonden tijdens de Middeleeuwen twee kerken naast elkaar op het kerkhof. De oudste van de twee was de Sint-Pieterskerk, tevens de eerste parochiekerk. Na de bouw van de Berlendiskerk ver-

[73] B. MEIJNS, Aken of Jeruzalem? Het ontstaan en de hervorming van de kanonikale instellingen in Vlaanderen tot circa 1155, Leuven, 2000, p. 567-569.

[74] BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, Het Mirakelboek, p. 3-6.

[75] MEIJNS, Aken of Jeruzalem, p. 542-545 en D. VAN DE PERRE, De abdijen van Ninove en Jette (Dielegem) en hun geschil over de kerk en het kapittel van Liedekerke, in: Analecta Praemonstratensia, 71, 1995, p. 52-72.

[76] Meerbeke bleef geografisch, demografisch en religieus in de schaduw van de stad en de abdij van Ninove staan.

dween de Sint-Pieterskerk niet, maar kreeg ze het statuut van kapel, maar met een uitzonderlijk groot prestige. Bepaalde tekenen van de vroegere status van parochiekerk bleven gehandhaafd: de Sint-Pieterskapel behield de doopvont en handhaafde de oude parochietitel. In de kapel werd dagelijks door een eigen kapelaan de mis opgedragen. Op het feest van Sint-Pieter (29 juni) werd daar door het kapittel het koorofficie gebeden. Die dag was het ook kerkwijdingdag, een feest dat door de Meerbeekse bevolking als kermisdag gevierd werd.[77]

Het is die Sint-Pieterskerk die in de tiende eeuw aan de abdij van Nijvel is geschonken. Het is die kerk die de moederkerk van Pollare was. Het is met die kerk dat het bezit van de grote tienden verbonden waren. Indien de Meerbeekse kerk na de verwoesting van de Noormannen en de schenking van het domein aan Nijvel circa 1000 is heropgebouwd, kunnen we ervan uitgaan dat toen een stenen gebouw, vermoedelijk een éénbeukige zaalkerk, is opgetrokken en dat dit gebouw tot ongeveer 1585 is blijven rechtstaan. Dit gebouw moet een zekere omvang hebben gehad, daar in 1468 de ruimte in twee helften verdeeld was. Het oostelijke deel deed dienst als Sint-Pieterskapel en het andere deel als school.

De kerk wordt uitvoerig beschreven in het Landboek van Pierre de Goux van 1468:
"*Item et avec ce est ascavoir que combien lon a en ladite terre et seignourie de Meerbeque procydevant tenu pour patron saint Pierre lapostre, lequel en signe de ce y est honnoure encores en lanchienne eglise laquelle quant pour le present est tenue en partie pour une chappelle et ou est situe le fons de baptesme et pour une autre partie est donne pour ung lieu la lon tient les escoles, assiz et situe sur latre lez leglise parochial.*"[78]

De oudste vermelding van de Sint-Pieterskerk is te vinden in de *Vita Berlendis*. Daar is sprake van een *ecclesiola*, een kerkje ter ere van Sint-Pieter.[79] De oudste vermelding van de kerk als kapel is van 1220.[80] Andere vermeldingen van de Sint-Pieterskapel op het kerkhof zijn gegeven in 1362 en 1507.[81] Dit is meteen ook de laat-

[77] RAK, Plotho, nr. 378, fol. 212-218.
[78] Ibidem, 212vo.
[79] Vita Berlendis, ed. BOLLANDUS par. 8: '*ecclesiola, quam in honore B. Petri ipse aedificaverat*'.
[80] DE SMET, Recuiel, p. 839-840 en 841-842. Een goederenwissel tussen de abdij van Ninove en het kapittel van Meerbeke werd uitgevaardigd '*in capella S. Petri apud Merbeccam*'
[81] 1362: *capellania S. Petri, sita in cimiterio S. Berlendis Merbecensis* (A. FIERENS Suppliques d'Urbain V (1362-1370), Analecta Vaticano-Belgica 7, Rome 1914, nr. 58); 1508 (n.s.): *capellania perpetua ad altare S. Petri in cemiterio ecclesiæ parochialis de Meerbeke* (Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen, Corniache, reg. 8, fol; 347).

ste expliciete vermelding van de Sint-Pieterskapel. Vermoedelijk werd zij samen met Berlendiskerk tijdens het Calvinistisch Bewind ca.1580-1582 verwoest. Nadien wordt ze nooit meer vernoemd.

De kapelaan van Sint-Pieter had een hoge status. Hoewel hij geen lid van het kapittel was, had hij een inkomen dat even groot was als dat van een kanunnik.[82] Hij was in het bezit van een heerlijkheid (laatbank) met een meier en zeven schepenen en inde de grote tiend op een gedeelte van het grondgebied van de parochie. Het lijkt erop dat de inkomsten en het aanzien van het oude pastoorsambt van de Sint-Pieterskerk zijn overgegaan op de kapelaan. Hij trad dikwijls op als getuige in oorkonden en in zijn kapel werden oorkonden uitgevaardigd.[83] In 1247 wordt voor het eerst vermeld dat hij verplicht was deel te nemen aan het koorofficie in de Berlendiskerk.[84] Stamde die verplichting van bij de stichting van het kapittel? De collatie van de Sint-Pieterskapelanie was in handen van de dorpsheer.

Wie hield dit kerkgebouw in stand? Ongetwijfeld was de abdis van Nijvel als grote tiendheffer verantwoordelijk voor het onderhoud van het koor. Vermoedelijk zorgde het kapittel voor dat deel van de kerk, waarin de school gehuisvest was.

Van die Sint-Pieterskapel zijn geen archeologische sporen voorhanden. De kapel wordt gesitueerd op het kerkhof *(atrium)* bij de Berlendiskerk, maar dat is in het middeleeuwse Meerbeke een ruime zone, die niet alleen de begraafplaats in strikte zin omvatte. Misschien is *atrium* hier best te begrijpen als de immuniteit rond de kerk. Een precieze situering van de Sint-Pieterskerk ten opzichte van het huidige kerkgebouw is niet mogelijk, alhoewel de ruime zone van

[82] In 1468 was dit 9 à 10 pond groot Vlaams. Uit de taxatielijsten van het bisdom Kamerijk blijkt dat zijn taks even hoog was als die van de pastoor (REUSENS, Pouillé de l'ancien, p. 154).
[83] DE SMET, Recueil, p. 839-840, 841-842, 850, 907-908.
[84] Ibidem, 908 en RAK, Plotho, nr. 378, fol. 218vo.

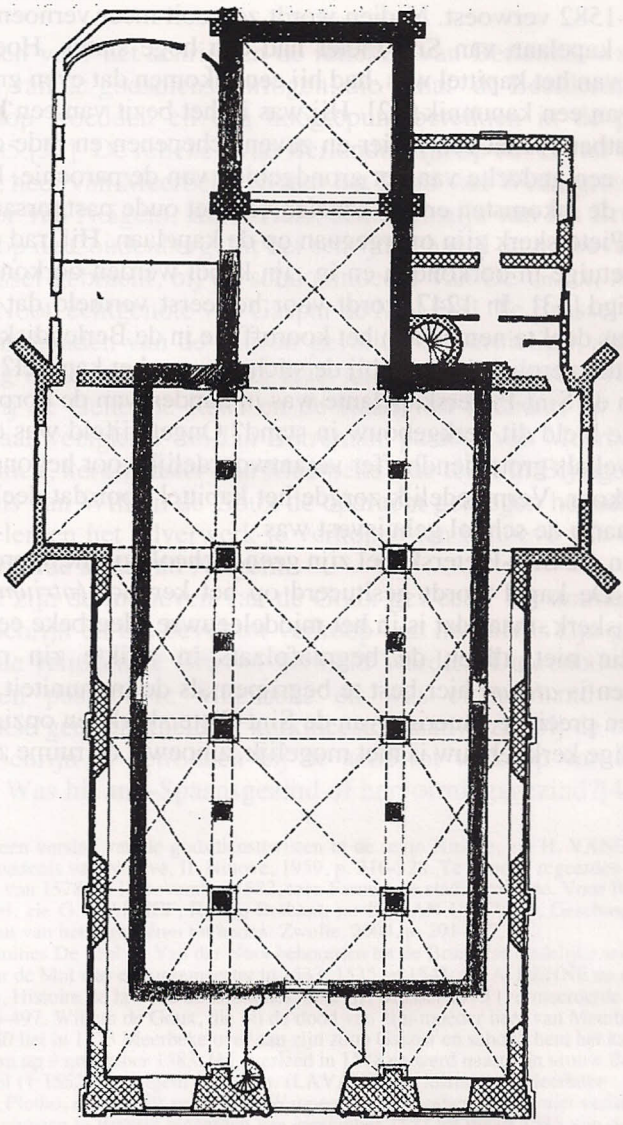

Grondplan van de middeleeuwse Berlendiskerk,
geprojecteerd op het huidige grondplan.
(Eigen reconstructie)

het kerkhof langs de noordzijde van de huidige kerk de meest aangewezen plaats lijkt.

De Sint-Berlendiskerk

De Berlendiskerk, waar het schrijn van Berlendis rustte, was tegelijkertijd kapittelkerk en parochiekerk. Het Landboek van 1468 geeft een ruime beschrijving:
"*... leglise parochial... lon y tient presentement pour patronnesse sainte Berlende qui est une sainte vierge dont tout le corps repose entierement en ladite eglise parochial en ung mult bel et riche fiertre qui pardessus est ouvre et couvert dargent...*
Item... en lonneur dicelle sainte Berlende este faicte et ediffice audit lieu de Meerbeque une nouvelle et mult riche et belle eglise, grande et spacieuse, garnie dune tour et de plusieurs autelz ausquelz appartiennent les cure et chapelleins qui cy apres sont declaires..."[85]

In deze kerk was het kapittel gevestigd, dat de verplichting had er elke dag het koorofficie te bidden. Het kerkwijdingfeest van de Berlendiskerk viel op 22 juli, feest van Maria Magdalena.[86]

De oudste vermelding van de Berlendiskerk is eveneens te vinden in de *Vita Berlendis*.[87] Dit betekent dat, gelet op de datering van de *Vita*, de kerk vóór 1185 gebouwd is. We veronderstellen dat met de *elevatio* van de relieken van Berlendis in de nieuwe kapittelkerk de bouw van de kerk werd afgesloten en de verhuizing van het kapittel van de Sint-Pieterskerk naar de Berlendiskerk werd bezegeld. Tegelijkertijd moet ook de functie van parochiekerk van het ene op het andere kerkgebouw zijn overgegaan. In 1193 wordt de Berlendiskerk voor het eerst in een oorkonde vernoemd.[88]

[85] RAK, Plotho, nr. 378, fol. 212 vo en 213.
[86] Ibidem, fol. 214.
[87] Vita Berlendis, ed. BOLLANDUS, par. 15 : *'et in honore beatae Dei genitricis Mariae sanctaeque Berlendis virginis ecclesiae, in qua nunc quiescit, fabricavit'*.
[88] RAB, Abdij Ninove, nr. 5, fol. 151: *'etiam iuravit, manu versus ecclesiam S. Berlendis explicita... Actum apud Merbeca apud atrium iuxta sanctuarium, anno domini 1193, pridie kalendas mai.'*

Noordelijke binnenmuur van het koor (zone achter het koorgestoelte) tijdens de restauratiewerken in 2005. Bemerk de oorspronkelijke lijkdeur, de onregelmatige breuksteen, de Doornikse kalkzandsteen en de blokken zandsteen die op latere restauraties wijzen. (foto Dirk Van de Perre)

Het huidige kerkgebouw omvat nog het geraamte van de romaanse Berlendiskerk.[89] De romaanse bouwwerken in de zuidelijke Denderstreek worden gekenmerkt door het gebruik van lokale veldsteen (panesiliaanse kalkzandsteen).[90] Die groenachtige harde breuksteen is nog in de buitenmuren van het koor terug te vinden, zodat we mogen aannemen dat het romaanse koor en het huidige koor dezelfde afmetingen hadden in lengte, breedte en hoogte.[91] De deur naar de huidige winterkapel had oorspronkelijke de functie van lijkdeur. Een oude *piscina* is achter de lambrisering in de zuidelijke muur van het koor nog aanwezig. De romaanse muurdikte van één meter is ook in de muren van de middenbeuk van het huidige schip bewaard. In de eerste helft van de zeventiende eeuw werden de eerste twee traveeën van het schip tot een dwarsbeuk omgevormd. In 1749-1750 werd de rest van het romaanse schip verbouwd en kreeg de kerk haar huidig uitzicht en volume. De romaanse kerk had dus een rechthoekig koor en een basilikaal schip van zeven traveeën.[92] Koor en schip waren ongewelfd en vlak afgedekt. Er waren twee laterale ingangen in de zijbeuken en een ingang in de westgevel. De breedte van de oorspronkelijke zijbeuken kan bepaald worden. Die bedraagt binnenmaats 3,20 m, dit is de helft van de breedte van de middenbeuk, wat een klassieke romaanse maatvoering oplevert. De toren moet een houten dakruiter geweest zijn, die op het voorste gedeelte van het schip stond.[93] In 1427 vermeldt een tekst dat de kerk in ruïneuze toestand verkeerde en groot herstel nodig had. [94]

[89] Hierover D. VAN DE PERRE, De bouw van het schip van de kerk in 1749-1750 en nieuwe gegevens over de romaanse kapittelkerk te Meerbeke, in: Het Land van Aalst, 56, 2004, p. 130-142. Gegevens over de romaanse kerk kunnen direct nog afgeleid worden uit de studie van het gebouw zelf en indirect uit de iconografie van vóór 1750. Een belangrijke bron is eveneens het visitatieverslag van 1632 (RAG, Bisdom, M 81).

[90] G. DE GEYTER, De tertiaire zandsteen, in: Geologie. Bulletin van de Belgische vereniging voor Geologie, 99, 1990, p. 125. Het gaat om een breuksteen, die in West- en Oost-Vlaanderen in kleine, losse formaties voorkomt. Met de opkomst van de gotische bouwkunst werd het gebruik van deze steen opgegeven. De talrijke 'Steenberg'-toponiemen in de streek verwijzen naar vindplaatsen.

[91] Bij de huidige binnenrestauratie (april 2005) zijn na het wegnemen van het oude plakwerk fragmenten Doornikse kalkzandsteen van groot formaat zichtbaar geworden. Het gebruik van deze steen komt zelden voor in de Ninoofse regio. Of deze steen uit de romaanse periode stamt dan wel in een latere restauratie werd gebruikt is moeilijk uit te maken. Het dakgebinte boven het koor lijkt van vóór 1585 te dateren en kent vijf kleine traveeën.

[92] Zettingsscheuren in de zijmuren van de huidige kerk, zichtbaar tijdens de restauratiewerken, bevestigen dat het schip van de romaanse kerk zeven traveeën had. Die oude travee-indeling is ook nog aanwezig in het dakgebinte boven het schip.

[93] De romaanse kerk had geen westtoren of dwarsbeuk. Het enig iconografisch document vóór 1640 is de Van Deventerkaart van Ninove (ca. 1560), waarop een vage schets van de kerk staat met een centrale toren.

[94] *'Cum parrochialis ecclesia S. Berlendis de Merbeka... in suis structuris et edificiis ruinosa non modica reparatione indigeat'* (F. BAIX, La chambre apostolique et les 'libri annatarum' de Martin V (1417-1431), (Analectes Vaticano-Belgica 14), Rome, 1947-1955, p. CCCX, noot 8).

Dat het koor vroeggotisch zou zijn en van circa 1250 zou dateren, zoals in de gangbare bouwgeschiedenis wordt vooropgesteld,[95] blijkt noch uit de stijl van dit koor, noch uit enig ander document. De bouw van een romaanse kerk te Meerbeke in de twaalfde eeuw past volkomen in de opbloei van de bouwkunst in de Denderstreek. We verwijzen naar de bouw van de abdijkerken van Affligem en Ninove.[96]

De Berlendiskerk was groter dan een gewone dorpskerk.[97] Zowel de tekst van 1468 als een beschrijving uit 1632 hebben het over een ruime kerk. Waarschijnlijk stonden de koorbanken waar ze nu nog staan. Nog in 1632 was het koor ingedeeld door middel van balustrades (*cancelli*) in twee secties. Er was een afsluiting tussen koor en schip en een halverwege het koor om het presbyterium en het officiekoor te scheiden. Waar het schrijn van Berlendis zich bevond is niet geweten. Een crypte heeft de Berlendiskerk niet gehad. In de vijftiende eeuw telde de kerk naast het hoofdaltaar nog zeven andere altaren, die toegewijd waren aan Onze-Lieve-Vrouw, Berlendis, het Heilig Kruis, de Heilige Geest, Johannes de Doper, Katerina en Nikolaas.[98] Mogelijk was het hoofdaltaar oorspronkelijk toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw.[99]

[95] Bouwen door de eeuwen heen. Architectuur, 5n2. Provincie Oost-Vlaanderen. Arrondissement Aalst, Brussel, 1978, p. 686 en informatiepaneel aan de binnenzijde van de kerkdeur.

[96] De bouw van de grote abdijkerk van Affligem werd begonnen in 1129. De abdijkerk van Ninove werd gebouwd van 1157 tot 1166/1174. Zie, S. LEURS, Les origines du style gothique en Brabant, I. L'architecture romane 2, Brussel, 1922, p. 94-95; BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, *Het Mirakelboek*, 9-13; F. VANDERLAENEN en D. VAN DE PERRE, Middeleeuwse premonstratenzer sitesen kerken in België, in: S. VAN DE PERRE, ed., Middeleeuwse premonstratenzer kerken (Werkgroep voor Norbertijner Geschiedenis in de Nederlanden. Bijdragen tot de contactdag 9), Brussel, 1999, p. 35-36.

[97] RAG; Bisdom, M 81: ...ecclesiæ, quæ elegantis est structuræ, *choro et navi amplis et capacibus*. Qua grote en opbouw is Meerbeke vergelijkbaar met de romaanse priorijkerk van Postel (VANDERLAENEN EN VAN DE PERRE, Middeleeuwse premonstratenzer sites, p. 39-43).

[98] RAK, Plotho, nr. 378, fol. 216-220; REUSENS, Pouillé, 117, 154.

[99] Dit wordt gesuggereerd door de *Vita*, waar sprake is van een kerk ter ere van Maria en Berlendis (zie hoger noot 87).

5. De werking en organisatie van het kapittel

De benaming

Dat Meerbeke een door het bisdom Kamerijk erkend kapittel was, blijkt uit de middeleeuwse taxatielijsten van het bisdom.[100] Het wordt er opgesomd als een van de achttien seculiere kapittels van het bisdom. Bij de personen die op de synode dienden aanwezig te zijn, staat bij de andere kapittels vermeld: *decanus et capitulum*, bij Meerbeke enkel *capitulum*. In een lijst waar steeds het hoofd van de instelling wordt aangeduid (*abbas, prior, decanus*) staat bij Meerbeke '*confratres seu capitulum de Merbeka*'.[101] Die collectiviteit zonder hiërarchie is ook de vorm waarin de kanunniken zich meestal presenteren in de oorkonden: *canonici Merbecensis ecclesiae, canonici de Merbecca*.[102] De naam van de instelling luidt volgens de legende op het zegel: *Ecclesia sancte Berlendis*. Eigenlijk wordt de term 'kapittel' zeer weinig gebruikt. Slechts een enkele keer, zoals in 1252 oorkondt men onder de naam '*capitulum ecclesie Merbecensis*'.[103] De kerk was tevens parochiekerk: *parrochialis ecclesia S. Berlendis in Meerbeka*.[104]

Het kapittel van Meerbeke blijkt in de eerste plaats een college van vier kanunniken te zijn, die zonder structuur of hiërarchie elk afzonderlijk voor het leven van een specifieke kanunnikenprebende genoten, waaraan welbepaalde verplichtingen gekoppeld waren. Zij waren collectief verantwoordelijkheid voor het beheer van de goederen van de kanunnikenprebenden, maar beschikten elk vrij over de inkomsten van hun prebende. Uiteraard dienen zij naast hun specifieke opdracht ook deel te nemen aan het dagelijkse koorofficie. Het kapittel blijkt over geen collectieve ruimte voor samenkomst (een kapittel) of een kloostergang te hebben beschikt.[105]

[100] REUSENS, Pouillé, p. 225-226.
[101] Ibidem, p. 229, 221.
[102] DE SMET, Recueil, p. 770 (1166), p. 813 (1198).
[103] Stadsarchief Gent, Oorkonden, 94/71 (36).
[104] BAIX, La chambre apostolique et les 'libri annatarum' de Martin V, p. CCCX, noot 8 en nr. 494.
[105] De opsomming lijkt de volgorde van de plaats in het koor te volgen. De gegevens over de plaats in het koor komen uit een nota van 1630, waarin de pastoor poogt aan te tonen, dat hij steeds voorrang heeft op zijn hebdomadarius (RAG, Bisdom, M 81).

Exemplaar van het kapittelzegel van Meerbeke uit 1252 met de afbeelding van de heilige Berlendis Legende: + SIGILLUM.E[CCLESIE. ST]E.BERLENDIS. (Stadsarchief Gent, Oorkonden, nr. 94/71 (36); foto C. Hourez).

De vier kanunnikenprebenden

De vier prebenden zijn uitvoerig beschreven in het Landboek van 1468. Daarin worden zowel de verplichtingen als de inkomsten opgesomd.[106]

- De scholaster van Meerbeke: Hij diende geen priester te zijn. Enkel de kruinschering volstond. Hij droeg de titel van *magister* wat wijst op een hogere vorming. In 1468 was het ambt voorbehouden aan iemand van adellijke stand. Het inkomen bedroeg circa tien pond groot Vlaams.[107] De scholaster bezat een derde van de offergaven, verder een deel van de begrafenisinkomsten en een deel van de tienden van Pollare. Hij had tot taak de school te leiden. Hij bezette de eerste plaats rechts in de koorbanken.
- De pastoor (*plebanus*) van Meerbeke: Hij stond in het koor rechtover de scholaster. Hij had eveneens een inkomen van circa tien pond groot Vlaams. Hij beschikte over een huis op het kerkhof, had de inkomsten voortkomend uit de zielzorg (biecht, huwelijk, begrafenis), beschikte over een derde van de altaargaven en offerandes en bezat de inkomsten van een heerlijkheid met lage justitie. Hij was belast met het opdragen van de dagelijkse hoogmis, waarvoor hij wekelijks alterneerde met de hebdomadarius.
- De *hebdomadarius*: Hij was de tweede pastoor maar met een gelijkwaardige status als die van de pastoor. Hij beschikte eveneens over een huis nabij het kerkhof en had een inkomen dat gelijkwaardig was met dat van de pastoor. Zijn inkomen werd vooral bepaald door allerlei renten. Ook hij beschikte over een derde van de offergaven. Voor het opdragen van de hoogmis alterneerde hij om de week met de pastoor. De week dat ze vrij waren, waren ze gehouden een stille vroegmis op te dragen aan het altaar van Sint-Katerina.
- De pastoor van Pollare. Hij had eveneens een inkomen van ongeveer tien pond groot Vlaams. Hij bezat te Pollare het grootste deel van de tienden en de altaargiften. Te Pollare mocht niet gedoopt worden. Voor het toedienen van de andere sacramenten, voor biecht, huwelijk en begrafenis, was een toelating vereist van de pastoor van Meerbeke, die recht had op een deel van deze inkomsten. Daar de pastoor van Pollare koorverplichting had in de kerk

[106] RAK, Plotho, nr. 378, fol. 216-218.
[107] Ter vergelijking: de jaarlijks pachtsom die in 1465-1478 betaald werd voor het Hof te Schalkem, een hof met circa veertig bunder grond, was elf pond groot Vlaams (DE POTTER en BROECKAERT, Meerbeke, p. 10-13).

te Meerbeke, moeten we ervan uitgaan dat hij zich te Meerbeke van in het begin door een vicaris liet vervangen. Bij zijn intrede in het kapittel was de pastoor verplicht om een zijden koorkap aan de kerk van Meerbeke te schenken.

De vier kanunniken worden vanaf 1166 vernoemd. Het aantal is tot het einde van de Middeleeuwen onveranderd gebleven. Over de sociale afkomst van de kanunniken weten we weinig. Bij sommigen kunnen we wel opmaken dat ze tot de hogere sociale stand behoorden.[108] Zeker vanaf de veertiende eeuw werden de verplichtingen niet vervuld door de titularissen, maar door plaatsvervangers. Kanunnikenprebenden werden gecumuleerd met andere kerkelijke functies en ter plaatse werd een vicaris aangesteld, die voor een vaste, kleine vergoeding de dienst verrichtte.[109] De prebenden van Meerbeke waren erg gegeerd, zelfs door buitenlanders. De pauselijke supplieken geven ons daar een overzicht van. De pauselijke curie moest immers de cumulatie toestaan en hief een taks op de benoeming.

De vijf kapelanieën met koorverplichting

Ook hiervan geeft het Landboek van 1468 ons een uitvoerig beeld.[110] Een kapittel met vier personen, dat moet instaan voor een dagelijks koorofficie, is uiteraard onleefbaar. Daarom boden te Meerbeke de kapelanieën een oplossing om de mankracht in het koor te vergroten zonder het kapittel te moeten uitbreiden. Kapelanieën maakten vanaf de dertiende eeuw opgang. Het zijn stichtingen met

[108] Bijvoorbeeld scholaster Siger, die in 1249 twee kapelanieën stichtte (DE SMET, Recueil, p. 907-908) en scholaster Razo van Liedekerke, uit het adellijk geslacht Gavere-Liedekerke, die in 1312 tevens thesaurier van het kapittel van Rijsel was (RAB, Abdij Ninove, Oorkonden, nr. 114).

[109] In 1468 resideerde alleen de hebdomadarius. De oudste vermelding van cumul stamt uit 1312 met Razo van Liedekerke (zie vorige noot). Vermeldingen van pauselijke goedkeuring voor cumulatie zijn er in 1330, 1348, 1353, 1357, 1358 en 1427. Zie hiertoe: U. BERLIÈRE, Suppliques de Clément VI (1342-1352 (Analecta Vaticano-Belgica 14), Rome, 1913, nrs. 1294, 1443 ; A. FAYEN, Lettres de Jean XXII (1316-1334) (Analecta Vaticano-Belgica 2-3), Rome, 1909-1912, nr. 2749 ; A. FIERENS., Suppliques d'Urban V (1362-1370) (Analecta Vaticano-Belgica 7), Rome 1914, nr. 564 ; U. BERLIÈRE, Suppliques d'Innocent VI (1352-1362) (Analecta Vaticano-Belgica 5), Rome, 1911, nrs. 99, 959, 1046 ; G. DESPY, Lettres d'Innocent VI (1352-1362) Analecta Vaticano-Belgica 17), Rome, 1953, nr. 234; BAIX, La chambre apostolique et les 'libri annatarum' de Martin V, nrs. 494, 1081. Wij menen dat het *personatus de Merbeka*, vermeld in sommige van deze teksten, met Boortmeerbeke bij Leuven te maken heeft, een parochie die eveneens in het bisdom Kamerijk lag, en niet met Meerbeke, zoals aangegeven,

[110] RAK, Plotho, nr. 378, fol. 218vo-220.

een eigen altaar, met een eigen bedienaar en met een beperkte last, meestal van enkele gelezen missen per week. Te Meerbeke werd aan vijf kapelanieën de verplichting verbonden om deel te nemen aan het dagelijkse getijdengebed. Op die manier werden die vijf kapelanieën nauw verbonden met de essentiële opdracht van het kapittel.

- De kapelanie van Sint-Pieter. Dit is de oudste kapelanie, die uitgeoefend werd in de Sint-Pieterskapel (zie hoger).
- De kapelanie van Onze-Lieve-Vrouw. Ze werd gesticht in 1249 door Siger, scholaster van Meerbeke. Hij moet zeer bemiddeld zijn geweest, daar hij ook nog een kapelanie ter ere van de H. Geest in de abdijkerk van Ninove stichtte. Meer dan wie ook moet hij het tekort aan mankracht aangevoeld hebben om in de kerk van Meerbeke het koorofficie gaande te houden. Hij was het die de verplichting invoerde dat zijn kapelaan aan het getijdengebed zou deelnemen, hierbij verwijzend naar het voorbeeld van de kapelaan van Sint-Pieter, die reeds dergelijke verplichting had. Hij schonk ondermeer zijn huis nabij de kerk, dat later als woning voor de kapelaan dienst deed. De kapelanie had in 1482 een inkomen van circa vijf pond groot Vlaams, dit is ongeveer de helft van een kanunnikenprebende. De kapelaan was belast met vier missen per week: twee gelezen missen op een dag naar keuze, een gelezen mis op zondag die moest starten direct na de elevatie van de hostie tijdens de hoogmis en een gezongen mis op zaterdagmorgen in aanwezigheid van de koster, de scholaster en de koorknapen.
- De kapelanie van Sint-Berlendis.[111] De oudste attestatie dateert van 1383,[112] maar ongetwijfeld is ze eerder gesticht. Er was een inkomen aan verbonden van iets meer dan drie pond groot Vlaams en ze was belast met vier gelezen missen per week. De kapelaan beschikte over een huis nabij het kerkhof.
- De kapelanie van het H.-Kruis.[113] Ze wordt voor het eerst vernoemd in 1281, had een inkomen van bijna drie pond groot Vlaams en was belast met drie gelezen missen per week.
- De kapelanie van de Heilige Geest. Is voor het eerst vernoemd in 1282, [114] had een inkomen van bijna twee pond groot Vlaams en was belast met twee gelezen missen per week.

[111] Vermoedelijk gelijk te stellen met de *capelania de Lize* (Lese) in de taxatielijsten van het bisdom Kamerijk, waarin de kapelanie van Berlendis niet genoemd wordt (REUSENS, Pouillé, p. 117, 154).
[112] Algemeen Rijksarchief Brussel (verder ARAB), Processen Leenhof van Brabant, nr. 38, rol I, 59.
[113] Rijksarchief Ronse, Abdij Beaupré, nr. 1, fol. 153vo-154.
[114] Ibidem, nr. 1, fol. 153.

Ook deze kapelanieën werden tijdens de late Middeleeuwen vaak gecumuleerd met andere kerkelijke functies buiten Meerbeke. Te Meerbeke werd de dienst dan uitgeoefend door plaatsvervangers. [115]

Andere stichtingen

Soms waren kleinere stichtingen een middel om een bestaande kapelanie beter te doteren. Dit was het geval in de vijftiende eeuw met de kapelanie van de Heilige Geest, die begiftigd werd door Klaas Abeels met een half pond groot Vlaams per jaar met de verplichting van een wekelijkse gelezen mis per week.[116] In 1383 belastte Otto V van Wedergrate in zijn testament de kapelanie van Sint Berlendis met één bijkomende mis per week.[117] Door de accumulatie van kleine giften werden de bestaande prebenden in de loop der tijd aangedikt. In zijn testament schonk Otto I van Wedergrate in 1230 aan elke kanunnik jaarlijks vijf schelling.[118] Er kwamen echter ook nieuwe stichtingen bij. De Meerbeekse heer Jan van Massemen, die kinderloos stierf in 1422, stelde de zogenaamde 'Wittebroodmissen' in. Dit was een stichting belast met twee wekelijkse missen op dinsdag en donderdag opgedragen aan het altaar van Johannes de Doper. De missen moesten aangekondigd worden met een grote en kleine klok. Gedurende die missen moesten drie arme vrouwen bidden voor zijn zielenheil. Na de mis ontvingen de armen een lot wijn, een wit brood en een stuk wit laken.[119] In 1312 stichtte Walter, bijgenaamd Burin van Denderwindeke, en zijn vrouw Margareta in de kerk van Meerbeke een kapelanie, die ze begiftigden met 100 schelling parisis per jaar. Tevens ontving elke kanunnik en elke kapelaan jaarlijks twaalf denier om te bidden voor hun zielenheil.[120] De Kamerijkse taxatielijsten vermelden nog een kapelanie van Sint-Nikolaas en twee kapelanieën (Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Martinus), die echter te Pollare werden uitgeoefend.[121]

[115] Het betreft de kapelanieën van Sint-Pieter en van Onze-Lieve-Vrouw. Cumulatie werd toegestaan in 1332, 1362, 1403 (FAYEN., Lettres de Jean XXII, nrs. 3281, 3427, 3430; FIERENS, Suppliques d'Urban V, nr. 58; M.J. TITS-DIEUAIDE, Lettres de Benoît XIII (1394-1422) (Analecta Vaticano-Belgica 19), Rome, 1960, nr 309;
P. BRIEGER en A. LARET-KAYSER, Suppliques de Benoît XIII (1394-1422) (Analecta Vaticano-Belgica 26), Rome, 1973, nrs. 1751en 3002).

[116] RAK, Plotho, nr. 378, fol. 219vo.

[117] ARAB, Processen Leenhof van Brabant, nr. 38, rol I, 59.

[118] DE SMET, Recuiel, p. 867-868.

[119] RAK, Plotho, nr. 378, fol. 219vo-220. Jan van Massemen was heer van Meerbeke van 1394 tot 1422 en was gehuwd met Maria van Wedergrate (VAN DE PERRE en VAN HAUWE, Geschiedenis van Denderwindeke, p. 37-38).

[120] RAB, Abdij Ninove, nr. 2, fol. 79-80. Deze kapelanie kan niet in de Kamerijkse taxatielijsten teruggevonden worden.

[121] REUSENS, Pouillé, p. 154.

Door de stichting van kapelanieën en jaargetijden werd de kerk een instelling met een complex geheel van opdrachten en verplichtingen. Naast de schare van minstens acht priesters en een scholaster waren aan de kerk nog twee kosters verbonden. De hoofdkoster stond in voor de verlichting van de kerk, de kaarsen, het klaarmaken van de altaren en het dienen bij bepaalde missen. Hij had een huis ter beschikking nabij het kerkhof en leefde van een veelvoud van allerlei renten en rechten. Zo had hij op de drie belangrijkste hoogdagen recht op een brood van elke inwoner die tenminste een bunder akkergrond bewerkte. De hulpkoster stond in voor het gepaste klokkengelui bij elke dienst en voor de schoonmaak van de kerk. Hij werd de 'primitief' genoemd omdat hij 's morgens voor het eerst de klokken bij de priem moest luiden. Verder hielp hij de hoofdkoster bij zijn taak en had hij recht op de aalmoezen die hij aan huis kreeg bij de gegoede mensen. Hij had immers tot taak op de zondagen en op aanvraag ook tijdens de week wijwater bij de inwoners van Meerbeke aan huis te brengen.[122]

Culturele betekenis

De lucratieve Meerbeekse prebenden werden tijdens de late Middeleeuwen vaak toegekend aan clerici die gestudeerd hadden aan of verbonden waren met de Leuvense universiteit.[123] Het kapittel heeft zo de weg gebaand voor getalenteerde Meerbeekse jongeren die een loopbaan aan de Leuvense universiteit wensten uit te bouwen. Een van hen was Jan Sterck(e), Fortius of Jan van Meerbeke, medeoprichter en eerste president van het Busleydencollege te Leuven, waar het *Collegium Trilingue* gehuisvest was, dat in 1517 onder impuls van Erasmus van Rotterdam was gestart. Sterck begon zijn studies aan de universiteit in 1495, werd meester in de Artes en licentiaat in de Theologie. Hij was enkele malen decaan van de faculteit van de Artes, leidde eerst het belangrijke Sint-Donatiaancollege en was van 18 oktober 1520 tot 21 januari 1526 de eerste president van het *Collegium Trilingue*. Hij overleed op 5 april 1535.[124]

[122] RAK, Plotho, nr. 378, fol. 220-221.

[123] In 1468 was diegene die als vervanger van titularis Johan van Erpe de scholasterie werkelijk uitoefende Gilles de Baller, *'ung clercq nouvellement venu des escoles de Louvain'*. De pastoor van Meerbeke was Nicolas Blye *'docteur en droit estudiant a Louvain'* (RAK, Plotho, nr. 378, fol. 216vo).

[124] H. DE VOCHT, History of the Foundation and the Rise of the Collegium Trilingue Lovaniense 1517-1550 (Humanistica Lovaniensia 10-13), Leuven, 1951-1953; I, p. 14-20, 287, 359; II, p. 95-298; IV, p. 374-375.

Twee kinderen uit dezelfde familie studeerden nog te Leuven: Lucas Sterck, die in 1539 afstudeerde aan het *Collegium Trilingue* en Jan Sterck die in 1539 geïmmatriculeerd werd als '*pauper*' in 'De Lelie'.[125]

De familie Sterck(e) vinden we te Meerbeke terug als belangrijke pachters. Jan Sterck, zoon van Willem, (de vader of grootvader van Fortius?) ging in 1465 een pachtcontract van twaalf jaar met de Ninoofse abdij voor het hof van Schalkem aan. In 1491 pachtte Jan Sterck, zoon van Pieter, het hof te Wolput voor twaalf jaar van dezelfde abdij.[126]

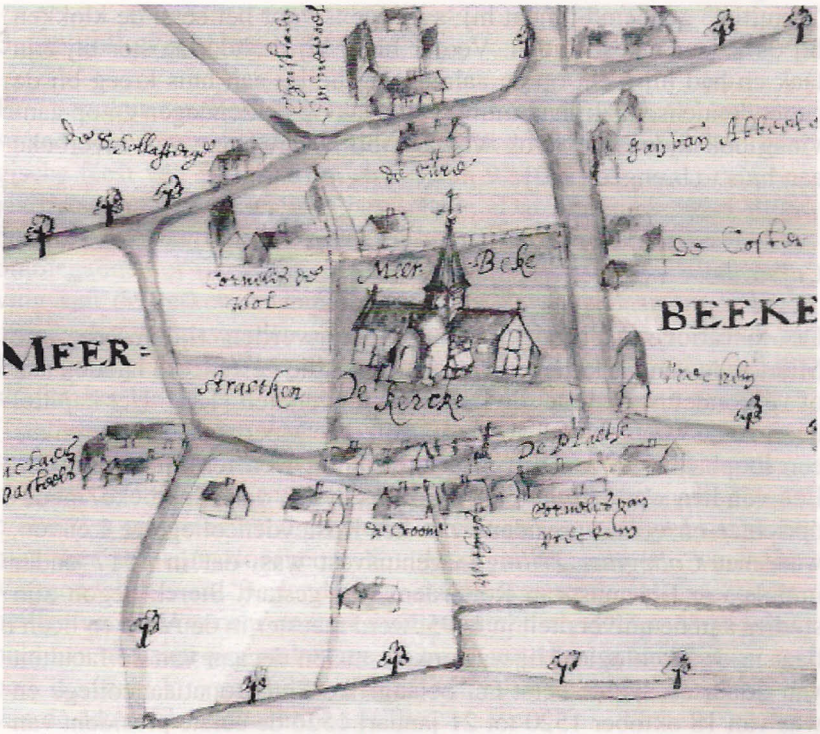

De site rond de kerk in 1644-45, volgens kaart van Filips De Deyn In de noordgevel van het koor is de lijkdeur getekend, een zij-ingang bevindt zich in de langsmuur van het schip. Bemerk eveneens de schandpaal op De Plaetse. (RAB, Abdij Ninove, nr. 60; foto Dirk Van de Perre).

[125] Ibidem, III, p. 209, 520 en IV, p. 375.
[126] J. PEERSMAN, Wijnen voor de norbertijnen. Het grondbezit van de Ninoofse abdij te Meerbeke, in: Meerbeke vereeuwigd 1900-2000, Meerbeke, 2001, p. 39-40.

6. Het einde van het kapittel

De tweede helft van de zestiende eeuw betekende voor Meerbeke op vele fronten een totale breuk met het verleden. Vooreerst was er de institutionele hervorming van de bisdommen. Op 12 mei 1559 werd het aartsbisdom Mechelen opgericht, dat het noordelijke deel van het oude bisdom Kamerijk omvatte. Meerbeke kwam onder de bevoegdheid van dit nieuwe aartsbisdom. Ook de oude dekenij Halle en het aartsdiaconaat Brabant, waaronder Meerbeke steeds geressorteerd had, werden afgeschaft. In 1574 werd Meerbeke eerst bij de dekenij Ninove, nadien in 1596 bij die van Geraardsbergen ingelijfd.[127] Tijdens de godsdienstoorlogen werden in de Denderstreek zowat alle kerken van de streek verwoest, ook de twee kerken van Meerbeke.[128] De Sint-Pieterskapel werd niet meer hersteld. Het beneficie van de kapelanij bleef evenwel bestaan. De dienst ervan werd overgebracht naar het hoofdaltaar van de Berlendiskerk, zodat deze kerk nu eens Berlendiskerk dan weer Sint-Pieterskerk genoemd werd.[129] Twee altaren, met daaraan verbonden twee kapelanieën, werden heropgericht, dat van Onze-Lieve-Vrouw en dat van Berlendis. De kapelanieën van het Heilig-Kruis en van de Heilige Geest werden met die van Berlendis samengevoegd.

Het Berlendiskapittel werd na 1585 niet afgeschaft, maar functioneerde de facto niet meer als een volwaardig kapittel. Drie kanunnikenprebenden bleven behouden: die van pastoor, van hebdomadarius en van scholaster. De prebende van pastoor van Pollare werd niet meer tot het Meerbeekse kapittel gerekend. Van de aartsbisschop en de landsdeken kreeg het kapittel in 1602 de toelating om het koorofficie te beperken tot de zondagen en de feestdagen.[130] Pogingen om het kapittel opnieuw volledig te laten functioneerden mislukten. Te Meerbeke bleef men tot de Franse Revolutie de parochiekerk wel als een collegiale kerk bestempelen.[131]

Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23
9401 Pollare

[127] J. VAN TWEMBEKE, De kerkelijke organisatie in het Land van Aalst, in: Het Land van Aalst, 11, 1959, p. 238-240.

[128] Zie de visitatieverslagen van de dekenij Ninove (RAG, Bisdom, M 9): '*Fabrica est combusta*' (1592).

[129] Vanaf de achttiende eeuw nam het Sint-Pieterspatrocinium, dat vandaag nog in voege is, de overhand.

[130] RAG, Bisdom, M 8.

[131] We zullen in een latere studie de geschiedenis van de kerk van 1585 tot heden nog uitgebreid behandelen.

DE MIDDELEEUWSE BERLENDISVERERING TE MEERBEKE

Dirk VAN DE PERRE

1. De twee hagiografische hoofdbronnen: De *Vita Berlendis* en de *Miracula Berlendis*

De Vita Berlendis

In een andere recente publicatie[1] hebben we uitgebreid aangetoond dat de tekst van de *Vita Berlendis* vermoedelijk geschreven is in de periode 1160-1185 en dat de tekst diende om de lezingen van het nachtofficie van de Berlendisliturgie te stofferen. Die liturgie zou vorm hebben gekregen in de Ninoofse abdij en is gecomponeerd door de Ninoofse kanunnik Damiaan. Als de auteur van de *Vita Berlendis* wijzen we de monnik Hugo van Lobbes aan. Deze monnik verbleef in de jaren 1159-1164 te Affligem en was zo vertrouwd met de Dender- en Scheldestreek. Vermoedelijk kreeg hij van de Ninoofse abt Gerard (1142-1185) de vraag om de *Vita* te schrijven. Uiteraard handelde deze laatste in opdracht van de Meerbeekse heren en van het Meerbeekse kapittel. De abdij van Lobbes had een grote traditie in het schrijven van heiligenlevens. Voor de inhoud van de *Vita Berlendis* heeft de tekst van de oudere *Vita Reineldis*, die eveneens te Lobbes geschreven werd, model gestaan.

Van de *Vita Berlendis* zijn vandaag nog tien middeleeuwse handschriften bewaard met een volledige of gedeeltelijke versie van de tekst. De meeste handschriften zijn uit de 15de eeuw, het oudste is van de 13de. De belangrijkste handschriften bevinden zich te Brussel (Koninklijke Bibliotheek), Leuven (Bibliotheek Godgeleerdheid), Parijs (Bibiothèque Mazarine) en Wenen (Nationalbibliothek). Van de tekst bestaan twee types van tekstuitgave. De oudste is van Iohannes Bollandus in de *Acta Sanctorum, 3 februari*, uitgegeven te Antwerpen in 1658; de tweede is van de benedictijn Jean Mabillon in de *Acta sanctorum ordinis S. Benedicti, Saeculum III/I*, uitgegeven te Parijs in 1672. Die laatste tekstuitgave

[1] D. VAN DE PERRE, De 'Vita sanctae Berlendis' en de 'Miracula sanctae Berlendis'. Teksttraditie, datering, auteurschap en historische kritiek, in: Jaarboek voor Middeleeeuwse Geschiedenis, 8, 2005, p. 7-46.

is in de 19de eeuw nog eens afgedrukt in de *Patrologia Latina*, deel 139 (1880). We veronderstellen dat de tekstuitgave van Mabillon teruggaat op het originele handschrift met de brief van de auteur aan de opdrachtgever of op een kopie ervan. We veronderstellen dat in de 17de eeuw in de Ninoofse abdij de tekst van dat originele handschrift nog aanwezig was en dat Mabillon of een medewerker van hem door bemiddeling van de abdij van Affligem, waarmee hij nauwe contacten onderhield, het Ninoofse handschrift kon kopiëren.

Verder kunnen we stellen dat de historische waarde van de *Vita Berlendis* als bron voor de kennis van het werkelijke leven van Berlendis zo goed als nihil is. De *Vita* biedt een legendarisch verhaal volgens de typische normen die in de 12de eeuw voor heiligenlevens golden. De gegevens in de *Vita* over haar afkomst (Odelard en Nona als ouders die leefden in de tweede helft van de zevende eeuw), over haar verblijf in een klooster te Moorsel, over het bestaan van een vroegmiddeleeuwse Berlendisverering in het Noord-Franse Thin-le-Moutier (nabij Rethel in de Franse Ardennen) in de *Vita* kunnen de toets van de historische kritek niet doorstaan.

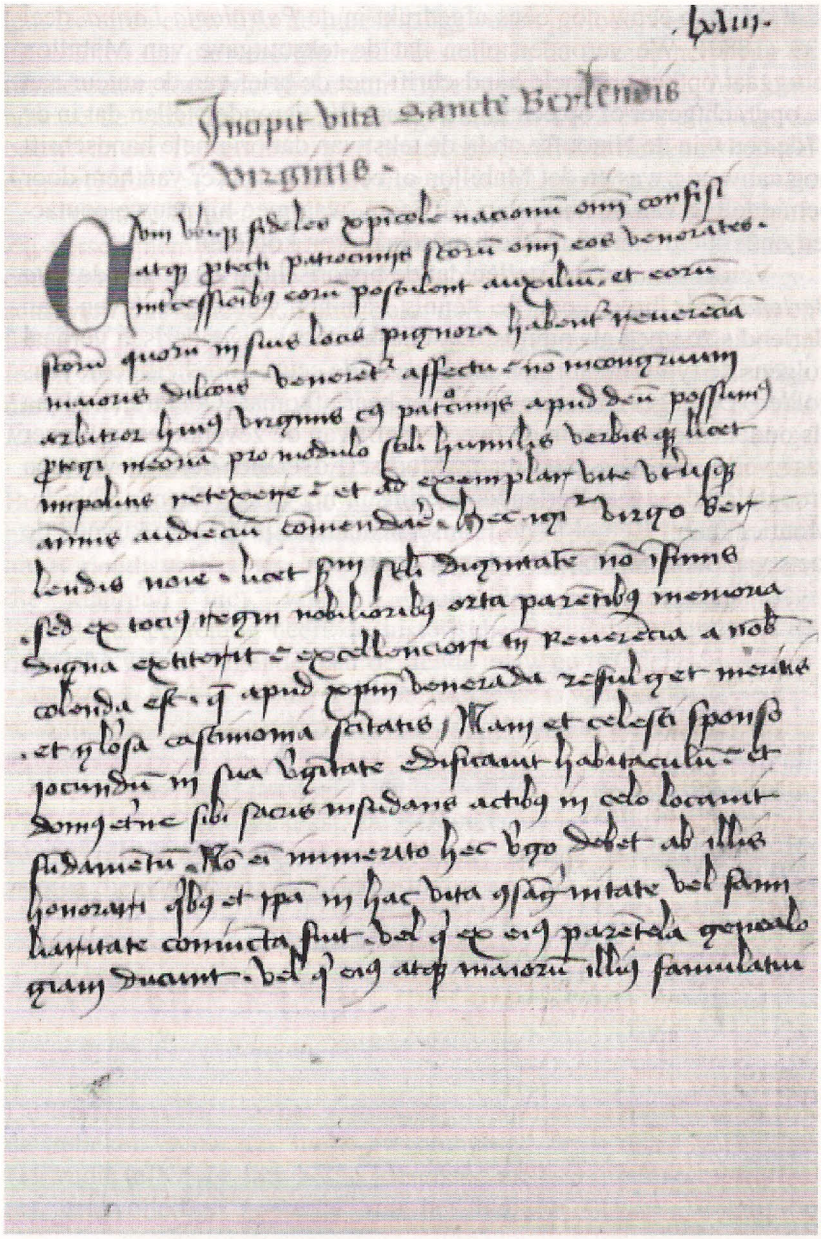

Handschriftelijk exemplaar van de *Vita Berlendis* (KU Leuven, Bibliotheek Theologie; Fonds Grootseminarie Mechelen, Handschriften, nr. 20). Het exemplaar kwam tot stand in de priorij van de augustijnen van Bois-Seigneur-Isaac, 15de eeuw.
(foto Dirk Van de Perre)

De Miracula Berlendis

Van deze tekst zijn slechts twee middeleeuwse handschriften bewaard, beide uit de 15de eeuw.[2] De handschriften bevinden zich te Parijs en Wenen. Telkens worden de *Miracula* gepresenteerd als een aanhangsel van de *Vita*. Er bestaat maar één tekstuitgave, die van Bollandus in de *Acta Sanctorum* (1658). Over de auteur en de datering blijven we in het ongewisse, maar op basis van interne criteria kunnen we veronderstellen dat de tekst te Meerbeke is tot stand gekomen in de tweede helft van de 13de eeuw of iets later. We menen dat deze tekst vanuit historisch oogpunt belangrijker is dan de *Vita*, en ons enkele interessante details bezorgt, niet over de persoon van Berlendis, maar over de ontwikkeling van haar cultus.[3] Deze tekst heeft het onder meer over de verwoesting van Meerbeke door de Noormannen en de heropbouw door de proost van Nijvel, over de *translatio* van de relieken, waarbij bleek dat in het oude schrijn de beenderen lagen van drie personen, zodat men besloot dat naast Berlendis ook de stoffelijke resten van Nona en Celsa in het schrijn aanwezig waren.

Berlendis: fictie en werkelijkheid

Het is niet omdat wij de inhoud van de *Vita Berlendis* als fictie bestempelen, dat daarom het bestaan van Berlendis zelf een fictie zou zijn. De verering van Berlendis te Meerbeke is een historisch gegeven dat we kunnen natrekken vanaf de tweede helft van de 12de eeuw. Dit betekent dat de Berlendisverering ouder is dan de tekst van de *Vita* en dat er te Meerbeke elementen moeten geweest zijn, die tot het ontstaan van een verering aanleiding hebben gegeven. Dit kan de aanwezigheid van een belangrijk graf, een sarcofaag, in de Sint-Pieterskerk geweest zijn, waarrond een zekere mondelinge traditie werd doorgegeven. Tot die overlevering moet de naam van Berlendis gehoord hebben en het gegeven dat het om een aanzienlijke vrouw ging, wiens familie aan de oorsprong van de stichting van de eerste kerk van Meerbeke lag. In hoeverre zulke mondelinge overlevering op historische feiten teruggaat, dan wel aan de volksverbeelding ontsproten is, is niet meer uit te maken. Met andere woorden we kunnen noch bevestigen noch uitsluiten dat er in de vroegmiddeleeuwse tijd een zekere vrouw Berlendis te Meerbeke geleefd heeft en er begraven werd.

Wanneer de Berlendisverering begonnen is, is moeilijk te bepa-

[2] Ibidem, p. 23-24.
[3] Ibidem, p. 24-38.

len. De elfde eeuw lijkt de meest aangewezen periode. Het lijkt bijna uitgesloten dat die verering reeds bestond in de tweede helft van de tiende eeuw, toen Meerbeke aan Nijvel geschonken werd. Wel kunnen we de verering reeds aanwezig weten in 1112 en stellen dat de bouw van een Berlendiskerk en de stichting van een Berlendiskapittel erop wijst dat ca. 1150 die verering reeds belangrijk was.

Voor de figuren van Nona en Celsa zijn de zaken eenvoudiger. Zij verschijnen pas ten tonele in de tweede helft van de dertiende eeuw en hun bestaan moet louter aan de verbeelding worden toegeschreven. Dat fictieve karakter geldt ook voor een aantal personen en feiten uit de *Vita Berlendis*, zoals reeds aangegeven. Deze figuren en feiten zijn ontsproten uit het literaire brein van de auteur van de *Vita*, die zich voor een groot deel inspireerde op voorbeelden uit de *Vita Reineldis*.

Dit betekent dat wij ons zowel distantiëren van een Berlendisinterpretatie die de *Vita* als een waar gebeurd historisch verhaal leest, als van de Berlendisinterpretatie van dom R. Podevijn, die het Berlendisverhaal ten dele als historisch neemt en die de aspecten die daaraan niet voldoen, eenzijdig bijstuurt. In zijn Berlendisinterpretatie heeft de historische Berlendis geleefd op de overgang van de negende naar de tiende eeuw en is Odelard wel haar vader, maar Nona niet haar moeder. Zijn visie is vandaag in de wetenschappelijke naslagwerken zowat de algemeen aanvaarde versie geworden.

Uiteraard werd het beeld van Berlendis voor de generaties na de *Vita*, bepaald door deze tekst. De Berlendis die in de Berlendisliturgie en de volksdevotie vereerd wordt, is de 'heilige' Berlendis, dit wil zeggen diegene, die in de *Vita* beschreven wordt.

2. De Berlendisliturgie

Het schrijn, de feestdagen, de liturgie

De Berlendiskerk was het grote schrijn, dat het kleinere schrijn met de relieken geborgen hield en omhulde. Zoals met de heilige Gertrudis te Nijvel ging het te Meerbeke om een groot reliekschrijn, dat het volledige gebeente van het lichaam bevatte.[4] In de

[4] Voor Nijvel kennen we de afmetingen van het schrijn van 1272-1298, dat een lengte had van 1,80 m (M. MADOU, De heilige Gertrudis van Nijvel. Bijdrage tot een iconografische studie. Inventaris van de Gertrudisvoorstellingen. (Verhandelingen van de Kon. Ac. voor Wet. Let. en Schone Kunsten van België. Klasse der Schone Kunsten 37/29) Brussel, 1975, p. 266); voor Meerbeke is er de getuigenis uit het Landboek van 1468: "dont tout le corps repose entierement en ung mult bel et riche fiertre" (Kortrijk, Rijksarchief (verder RAK), Plotho, nr. 378, fol. 212).

Berlendisliturgie worden drie grote momenten gevierd: De *dispositio* of de graflegging, die volgens de *Vita* gebeurde in de Sint-Pieterskerk in een houten kist, die nadien veranderde in een stenen sarcofaag; de *elevatio* of de verheffing van de relieken in een schrijn (*scrinium, theca*) in de Berlendiskerk; de *translatio* of de overbrenging van de relieken van het oude schrijn naar het nieuwe schrijn, dat met goud en zilver bewerkt was, met de uitbreiding van de cultus tot Nona en Celsa. Geen van deze drie gebeurtenissen kan op historische gronden worden gedateerd. Wij hebben wel aangetoond dat de *elevatio* niet vóór 1112 kan gebeurd zijn en de translatio niet vóór 1250. Van een tweede *translatio* in 1412 is wel een betrouwbare oorkonde bewaard.[5]

Aan die drie stappen is telkens een Berlendisfeest gekoppeld: 3 februari voor de graflegging, 2 mei voor de elevatie, 9 september voor de translatie.[6] Het oudste feest is zeker dat van 3 februari, dat reeds circa 1185 genoteerd stond zowel in het *Martyrologium* als in het *Obituarium* van de Ninoofse abdij en er geklasseerd werd als een feest van negen lezingen.[7] De twee andere feesten, die van latere datum zijn, werden niet in de Ninoofse abdij gevierd. Van het Berlendisofficie van 3 februari zijn tegenwoordig alleen de tekst van de drie lezingen, zoals die in de zeventiende eeuw in de abdij van

[5] D. VAN DE PERRE, De Ninoofse abt Jan van den Nockerstock (1391-1426) en de plaatsing van de relieken van Sint-Berlendis in een nieuw schrijn te Meerbeke (1412), in: Het Land van Aalst, 55, 2003, p. 303-305.

[6] Vanaf de zeventiende eeuw zijn de drie data van 3 februari, 2 mei en 9 september gemeengoed, alhoewel ook nog andere dagen voorkomen. Hierover I. BOLLANDUS, De Berlende, Nona, Celsa, in: Acta Sanctorum, Februarii, I, Antwerpen, 1658, p. 377-378; I. MOLANUS, Natales sanctorum Belgii, 1595 (Koninklijke Bibliotheek Brussel (verder KBB), Hss., nr. 7413, fol. 79); A. MIRAEUS, Fasti Belgici et Burgundici, Brussel, 1622, p. 71-72. Johannes Gielemans geeft in zijn *Sanctilogium Brabantinorum* de data van 3 februari, 9 september, die hij met de *elevatio* identificeert, en 30 oktober; hierover A. PONCELET, De codicibus hagiographicis Johannis Gielemans, in: Analecta Bollandiana, 14, 1895, p. 20; Wenen, Nationalbibliothek, Hss., s.n., nr. 12811-12814, fol. 453vo-354vo, 1107vo-1108, 1143.

[7] Beveren, Rijksarchief (verder RAB), Abdij Ninove, nr. 8, fol. 11, 82v.

[8] Officium sanctorum martyrum ac pontificum Cornelii et Cypriani, patronorum abbatialis Ecclesiae Ninhoviensis, sacri et canonici Ordinis Praemonstratensis, Brussel, 1692, p. 50-51. De muziek van dit officie werd apart gedrukt te Antwerpen (Cantus officii Cornelii et Cypriani, patronorum abbatialis Ninhoviensis, Antwerpen, 1692). Daar het Berlendisofficie uit die tijd, behalve de drie lezingen, het gemeenschappelijke der heiligen volgde, is in de Antwerpse uitgave geen muziek van het Berlendisofficie aanwezig. Dergelijke muziek moet tijdens de Middeleeuwen wel bestaan hebben.

[9] U. CHEVALIER, Repertorium hymnologium. Catalogue des chants, hymnes, proses, séquences, tropes en usage dans l'église latine, III, Leuven, 1904, p. 436, nr. 30819 en G. M. DREVES, Analecta hymnica medii aevi, XXVIII Historiae rhytmicae. Liturgische Reimofficien des Mittelalters, 7de reeks, Leipzig, 1898, p. 287. De tekst komt uit een Keuls kartuizerhandschrift van de vijftiende eeuw en staat genoteerd op de dag van 13 (iden) september:
O pia Berlendis nobis insiste tuendis,
Iam assumpsisti sponsalia dulcia christi,
Inclita sponsa Dei, memor esto per omnia nostri,
Ut tua precatio sit consolatio nostra
Sancta Dei, tenebras dignare repellere nostras
Acquirens nobis aeternae gaudia lucis.

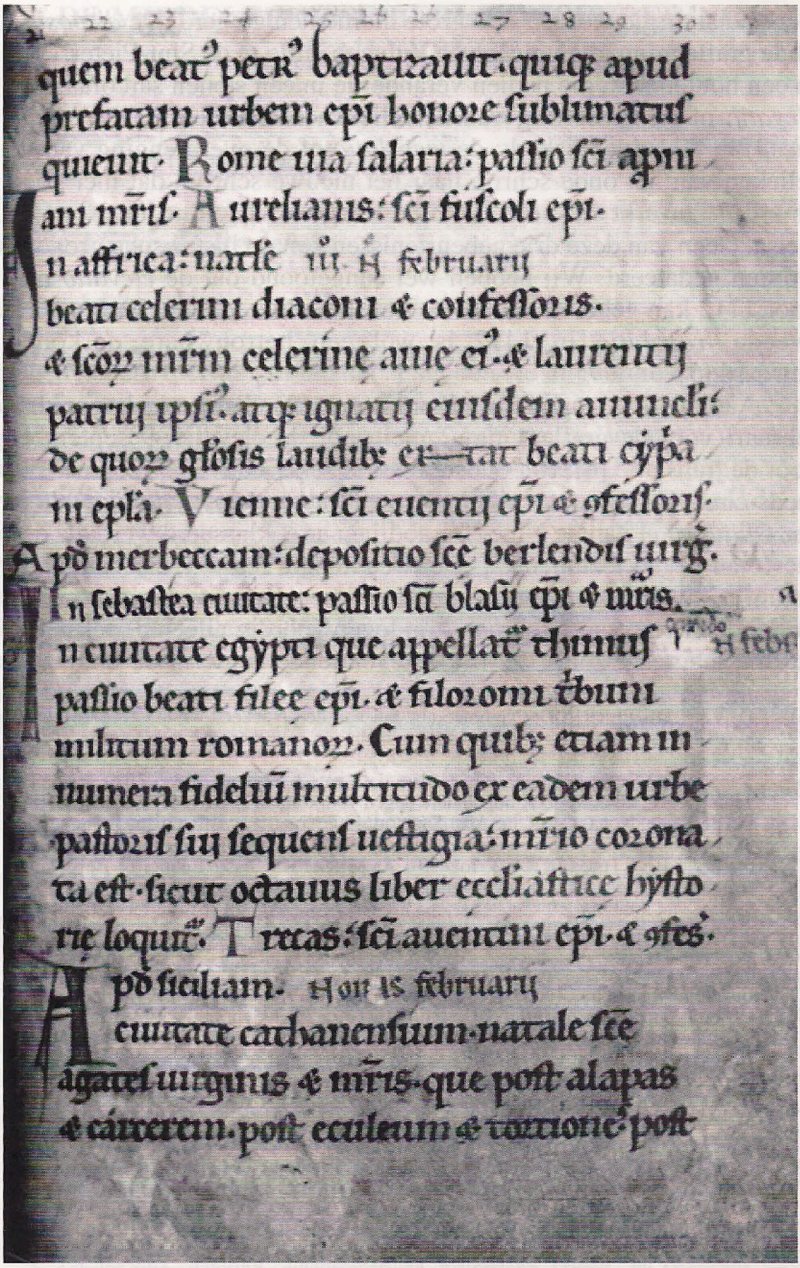

Oudste vermelding (op regel 11) van het feest van Berlendis op 3 februari in het Ninoofse Martyrologium (ca. 1185).
(RAB, Abdij Ninove, nr. 8, fol. 11; foto Dirk Van de Perre)

Ninove verliepen[8] en een strofe van een hymne die tijdens liturgie van 9 september gezongen werd, bewaard gebleven.[9]

Onthult de associatie die te Meerbeke gemaakt werd van Berlendis met Maria Magdalena ons iets over het beeld dat in de 12de eeuw aan Berlendis gegeven werd? Is het toeval dat op 22 juli, feest van Maria Magdalena, het kerkwijdingsfeest van de Berlendiskerk gevierd werd? Maria Magdalena staat in de bijbel symbool voor berouw en ommekeer. In de monastieke traditie wordt haar leven als het voorbeeld van het berouwvol wenen voorgesteld, een attitude waardoor de ziel gezuiverd wordt, zodat de mystieke vereniging van de ziel met God mogelijk wordt.[10]

Hoe verspreid was de Latijnse Berlendisliturgie buiten Meerbeke? Behalve in de abdij van Ninove vonden we totnogtoe geen spoor van een Berlendisliturgie in de omliggende kloosters en kapittels (cisterciënzerinnen van Beaupré, benedictijnen van Geraardsbergen en Affligem, kartuizers van Herne en Sint-Martens-Bos; kapittels van Haaltert en Anderlecht).[11] Zeker werd de heilige gememoreerd (en gevierd?) in de abdij van Lobbes,[12] waar haar leven geschreven werd. Tijdens de late Middeleeuwen stond zij in het hertogdom Brabant op de liturgische kalender in enkele kloosters van de augustijnen van Windesheim en in sommige kartuizerkloosters.[13] Maar vermoedelijk bleef dit beperkt tot een vermel-

J.B. LAVAUT, De luister van Meerbeke of de wonderdaden der H. Maagd Berlendis, Gent, 1867, p. 30 geeft de tekst van een responsorium dat tijdens de ommegangen in de zeventiende eeuw gezongen werd:
Virgo tuae laudi devotos coelitus audi
Et fer servorum Domino, pia vota tuorum
Per te solamen sit nobis tristibus. Amen
Uit diezelfde periode hebben ook nog de woorden van de antifoon: *Veni sponsa Christi, accipe coronam, quam tibi Dominus praeparavit in aeternum* (RAB, GOA Meerbeke, nr. 441, fol. 42). Diezelfde tekst werd ook Ten Helleken tot in de 19de eeuw gezongen (Kapellen en Kruisen te Lennik, uitgave Masiuskring Lennik, 1983; met dank aan Joris De Beul voor de informatie).

[10] Zie het interview met Barbara Baert 'Van gevallen vrouw tot uitverkorene' in het weekblad Tertio, 12 april 2006, naar aanleiding van de Maria Magdalena-tentoonstelling 'Noli me tangere' te Leuven in de Maurits Sabbebibliotheek.

[11] Een steekproef bij een twintigtal liturgische handschriften (martyrologia, calendaria, brevieren) in de rijke verzameling van de KB Brussel leverde één vermelding op van het feest van Berlendis op 4 februari in een handschrift van 1509 (KBB, Hss., nr. 6626, fol. 2).

[12] De tekst van haar Vita stond genoteerd bij 3 februari samen met de Passio Valentini episcopi et martyris (L. VAN SPILBEECK, Les manuscrits de l'abbaye Lobbes, in: Annales de la fédération archéologique et historique de la Belgique 5, 1890, p. 122).

[13] Onder meer in het Rooklooster, Korsendonck en Bois-Seigneur-Isaac. In Gielemans' *Hagiologium Brabantinorum* wordt Berlendis ingedeeld in de groep van de Karolingische heiligen (de stirpe karolidarum) en kreeg zij belang in het kader van een Brabants zelfbewustzijn, dat de Karolingische afstamming van de hertogen van Brabant beklemtoonde (G. HENDRIX, Gielemans Johannes, in Nationaal Biografisch Woordenboek, 13, Brussel, 1990, kol. 320-321 en 324; R. VAN LOENEN, Johannes Gielemans (1427-1487), in: A.B. MULDER-BAKKER, en A.B. CAROSSO-KOK, Gouden legenden. Heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden, Hilversum, 1997, p. 139-149). De kartuizers van Brussel en Keulen memoreerden Berlendis op 2

ding in het *Martyrologium* of de opname van haar *Vita* in de verzamelwerken van heiligenlevens die in deze kloosters werden aangelegd. Er zijn geen aanwijzingen dat zij gevierd werd in de abdij van Nijvel. Daar werd wel haar vader Odelard een belangrijk personage, maar bleef zij volledig in zijn schaduw. In de dochterkerk van Pollare werd de liturgische kalender van Meerbeke gevolgd, maar groot was de betekenis van Berlendis er niet, zoals blijkt uit het feit dat de kerk geen Berlendisaltaar of een Berlendisbeeld bezat.[14] De praktijk van de Berlendisliturgie blijkt zeer lokaal te zijn geweest, gebonden aan het Meerbeekse kapittel en de Ninoofse abdij.[15]

3. De volksverering

Hoe populair was Berlendis buiten de kloosters en abdijen? Het volkse hoogtepunt van de Berlendiscultus te Meerbeke was noch het liturgische feest van 3 februari noch dat van 9 september, maar de twee jaarlijkse ommegangen met het schrijn. Dat waren de werkelijke hoogdagen en kermisdagen te Meerbeke. Hoe oud de traditie van die ommegangen of fiertels is, is moeilijk uit te maken. Uit de beschrijving van de kerken en kapellen die werden aangedaan in de twee ommegangen kan worden opgemaakt dat die fiertels vermoedelijk na 1250 gestalte kregen.[16] Ommegangen met het schrijn van de plaatselijke heilige is een traditie die onder meer voorkomt te Nijvel (Gertrudis), Bergen (Waltrudis) en Saintes (Reineldis), waar het schrijn op een kar werd voortgetrokken. Te Ronse bestaat vandaag nog steeds de Sint-Hermesfiertel. In de *Miracula* worden die lokale processies niet vernoemd en wordt alleen een eenmalige bedeltocht met het schrijn doorheen het bisdom (Kamerijk) vermeld. Vermoedelijk werd Berlendis gemetamorfoseerd van de ascetische heilige uit de *Vita* naar de volksheilige, die instond voor de gezondheid van mens en dier en kwamen nieuwe aspecten in haar cultus aan bod, die in de *Vita* nog niet vermeld zijn, maar waarvoor de schrijver van de *Miracula* aandacht had.[17]

Binnen een straal van vijf à zeven kilometer werd door het volk uit de omliggende parochies Berlendis te Meerbeke vereerd en werd

mei en 9 september (BOLLANDUS, De Berlende, Nona et Celsa, p. 378).

[14] RAK, Plotho, nr. 378, fol. 218.

[15] VAN DE PERRE, De 'Vita sanctae Berlendis', p. 32-34. Wij menen daar voldoende te hebben aangetoond dat tijdens de Middeleeuwen in het Noord-Franse Thin-le-Moutier geen Berlendisrelieken aanwezig waren.

[16] RAK, Plotho, nr. 378, fol. 213-214, waar een uitgebreide beschrijving van de twee ommegangen te vinden is. Zo trok men naar de kerk van Neigem, die pas in 1265 parochiekerk werd en niet naar de kerk van Bevingen.

[17] Voor dit type van volksheilige, zie A.B. MULDER-BAKKER, Gefascineerd door heiligen, in: IDEM (red.), Gefascineerd door heiligen, p. 20-24.

het schrijn van Berlendis jaarlijks in processie rondgedragen. Berlendis trok lokale bedevaarders aan die bereid waren tot een voettocht van één dag. In die zin is haar verering niet vergelijkbaar met de uitstraling van een Sint-Gertrudis van Nijvel, die over gans Europa werd vereerd, of met de Sint-Corneliusverering te Ninove en de Sint-Adriaanverering te Geraardsbergen, die pelgrims uit alle gewesten en uit het buitenland aantrokken.

De eerste ommegang werd gehouden op de dinsdag na Pinksteren en had een Brabants parcours. Het schrijn werd begeleid door de kanunniken, de kapelaans, de baljuw, de meier, de schepenen en het volk van Meerbeke. Het volk was gekleed in witte processieklederen met rode kruisen. Trompetters en minnestrelen animeerden de stoet. De tocht ging tijdens de voormiddag naar de kerk van Neigem en vandaar langs de Oude Brusselbaan naar het gehucht Ten Helleken in Sint-Kwintens-Lennik. Daar werd aan de kapel[18] gepredikt voor de bevolking van de omliggende parochies (Gooik, Sint-Martens-Lennik, Sint-Kwintens-Lennik, Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek) en werden giften ingezameld. In de namiddag keerde de processie met de inwoners van Meerbeke en Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek via de kerk van Lombeek terug naar de kerk te Meerbeke.

De tweede processie werd gehouden op de tweede zondag na Pinksteren (zondag na Drievuldigheidszondag of zondag onder het octaaf van Sacramentsdag). In een cirkel rond Meerbeke werden de Vlaamse parochies aangedaan. Men vertrok bij het ochtendgloren en ging via de Kluiskapel in het gehucht Woestijn te Gooik naar de parochiekerk van Neigem. Vandaar ging het naar de parochiekerken van Lieferinge, Denderwindeke, Pollare, en Ninove. Via de Kruiskapel van de Ninoofse burcht kwam men bij valavond naar Meerbeke terug. Te Neigem, Denderwindeke, Pollare en Ninove werd in de kerk of op het kerkhof gepredikt over Berlendis. Het schrijn werd van parochiegrens tot parochiegrens afgehaald en begeleid door de plaatselijke geestelijkheid, de notabelen en de bevolking. Voor de inwoners van Meerbeke, die de ganse tocht meemaakten, waren die ontvangsten ware triomftochten. Bij die processies nodigden zij familie en kennissen uit.

[18] In 1468 heeft men het over 'une petite chapelle'. De kapel bestaat nog. Volgens de legende kwam Berlendis daar bidden. Over de oorsprong en de ouderdom van de kapel, de enig gekende middeleeuwse Berlendiscultusplaats buiten Meerbeke, bestaan geen gegevens. In de nabijheid was er een Berlendisbron; zie hierover J. VERBESSELT, Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw, deel 23, Brussel, 1991 p. 113-118.

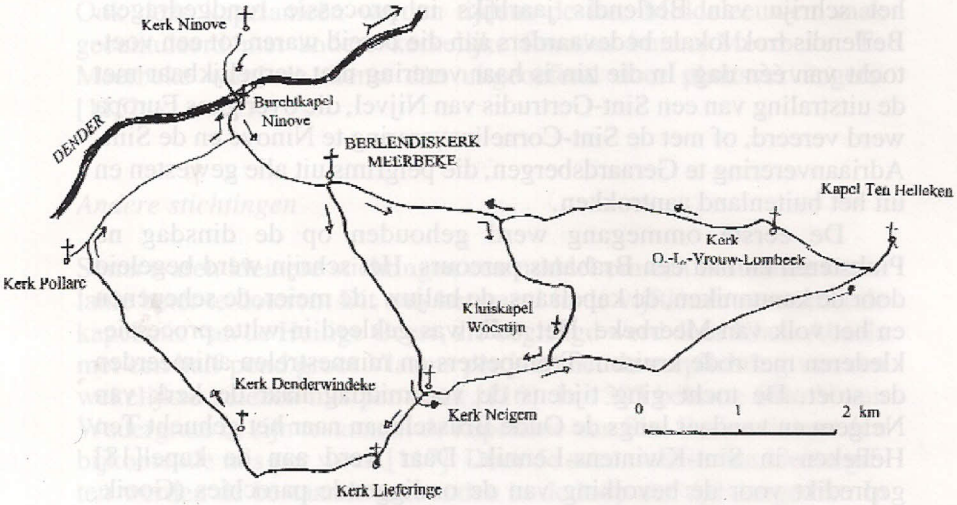

Kaart met het traject van de twee Berlendisprocessies (fiertels).

Kapel van Sint-Berlendis op het gehucht Ten Helleken (Nelleken) te Sint-Kwintens-Lennik.
(foto Dirk Van de Perre)

4. De iconografie van Berlendis, de Beker op het Meerbeekse schepenzegel en de afbeeldingen van Odelard te Nijvel

Van Berlendis is slechts één middeleeuwse afbeelding bewaard, die op het zegel van het kapittel. Het oudst bewaarde exemplaar van het zegel dateert van 1220. Hetzelfde zegel werd gedurende de dertiende eeuw onveranderd gebruikt.[19] Daar er reeds sprake is van een zegel in 1198, maar nog niet in 1166 biedt het kapittelzegel vermoedelijk het oudste beeld dat van Berlendis vervaardigd werd.[20] Berlendis wordt voorgesteld met in de rechterhand een palm, die zijwaarts het lichaam gehouden wordt, en in de linkerhand een gesloten boek op de borst. Zij is gekleed als moniale. Die afbeelding komt overeen met het oudst bewaarde beeld van de heilige Gertrudis van Nijvel op enkele twaalfde-eeuwse zegels van het kapittel van Nijvel.[21] Het zegel van Nijvel, dat ouder is dan dat van Meerbeke, heeft ongetwijfeld als model gediend. De palm -een element dat niet voorkomt in de *Vita*- is een attribuut dat gewoonlijk naar het martelaarschap verwijst, maar ook associaties met de maagdelijkheid komen voor,[22] wat hier waarschijnlijk het geval is. Het boek verwijst vermoedelijk naar het koorgebed van de moniale, iets waarnaar in de *Vita* herhaaldelijk verwezen wordt.

[19] RAB, Abdij Ninove, Oorkonden De Smet, nr. 123 (1220). Hetzelfde zegel hangt aan een oorkonde van 1223 (Ibidem, nr. 128) van 1249 (Ibidem, nr. 216) en van 1252 (Stadsarchief Gent, Oorkonden 94/71/36).

[20] J.J. DE SMET, Recueil des chroniques de Flandre, II, Brussel, 1841, p. 770 en 813.

[21] MADOU, De heilige Gertrudis, p. 113 en plaat I a en b; Het gaat om zegels van 1147, 1156 en 1193. De zegels worden beschreven door R. LAURENT, Les sceaux de l'abbaye de Nivelles (XII-XIIIe siècles), in: Annales de la société d'Archéologie, d'Histoire et de Folklore de Nivelles et du Brabant wallon, 25, 1984. Op een afbeelding van Gertrudis op het 13de-eeuwse schepenzegel van Lennik draagt Gertrudis eveneens palm en boek (VERBESSELT, Het parochiewezen in Brabant, 22, p. 6).

[22] Een verwijzing naar de maagdelijkheid komt voor in de Vita S. Gudilae auctore Huberto, ed. I. BOLLANDUS, in: Acta Sanctorum, Ianuarii, I, p. 524: 'ut sacrae virginitatis inviolatam palmam servaret'.

a

b

c

d

Oudste afbeelding van Berlendis met palm en gesloten boek op het zegel van het Berlendiskapittel van Meerbeke vergeleken met de oudste afbeeldingen van de heilige Gertrudis op zegels.

a: zegel van 1220 met Berlendis(RAB, Abdij Ninove, Oorkonden De Smet, nr. 123)
b: zegel van 1223 met Berlendis (ibidem, nr. 138)
c: zegel van 1193 van het kapittel van Nijvel met Gertrudis (genomen uit MADOU, De heilige Gertrudis, plaat 1,b)
d: tekening naar zegel van de schepenbank van Lennik met afbeelding van Gertrudis (genomen uit VERBESSELT, Het parochiewezen in Brabant, dl. 22, p. 6).

(foto's Dirk Van de Perre tenzij anders vermeld)

Niet het boek of de palm, maar de beker wordt echter later het Berlendisattribuut bij uitstek. Nu was de beker ook een belangrijk middeleeuws attribuut in de Gertrudisverering. De beker wordt bij Gertrudis echter verdrongen door een resem andere attributen. De beker wordt bij Gertrudis in verband gebracht met het drinken van de Gertrudisminne, een gebruik dat vanaf de tweede helft van de elfde eeuw vermeld wordt. Het bekersymbool geraakte verweven met de legende van de ridder die met de duivel een verbond sloot en door Gertrudis gered werd.[23] Op het Gertrudisschrijn van 1272-1298 staat die heildronk afgebeeld.[24] Te Nijvel verwees de beker tevens naar het drinken van het helend water uit de Gertrudisbron in de crypte van de kerk bij het afscheid van de bedevaart.[25] Een prachtige reliekbeker, *crater Gertrudis*, die in 1404 vervaardigd werd en tot 1940 deel uitmaakte van de schatkamer van de Sint-Gertrudiskerk, was het schitterende icoon van het bekerattribuut in de Gertrudisverering.[26]

Is in de volksverering het bekerattribuut van Gertrudis in de Berlendiscultus overgenomen? De beker is een belangrijk element in de *Vita Berlendis*. Omwille van de weigering om te drinken uit de beker van haar vader uit vrees om besmet te worden, onteigende Odelard zijn dochter ten voordele van de heilige Gertrudis van Nijvel. Alleszins assimileerde men te Nijvel elementen uit de Berlendistraditie in de Gertrudistraditie. Dit gebeurde zowel op het niveau van de teksten als op dat van de iconografie. De eerste hoofdstukken uit de *Vita Berlendis* met het verhaal van de weigering van Berlendis uit de beker van haar vader te drinken, diens woede daar-

[23] Voor het bekerattribuut en de Gertrudisminne zie MADOU, De heilige Gertrudis, p. 75-86 en 208.

[24] Dit beroemde schrijn uit 1272-1298 werd tijdens een bombardement in 1940 vernield. Er bestaat wel een plaasteren repliek. Voor de meest recente studie over het schrijn, zie de catalogus Schatz aus der Trümmern, Keulen, 1995, met daarin een beschrijving van de iconografie van het schrijn door C. CEULEMANS, R. DIDIER en C. RAYMOND, Die Ikonographie des Schreins der hl. Gertrud, p. 208-214. Het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium beschikt over een uitgebreide fotocollectie van het originele schrijn.

[25] MADOU, De heilige Gertrudis, p. 210.

[26] Voor deze beker, zie foto KIK, nr. B2954, foto genomen in 1906. De beker is beschreven en afgebeeld in G. a RYCKEL De vita S. Gertrudis, libri tres, Leuven, 1632, p. 180-181; IDEM, Historia S. Gertrudis, Brussel, 1637, p. 345-346, 421-424. In de *Vita* is de beker afgedrukt bij het verhaal van de ridder; in de *Historia* zet Van Ryckel zelfs per vergissing de titel *De cespite Odelardi* boven de afbeelding en geeft hij uitvoerig toelichting. Hedendaagse afbeeldingen van Gertrudis met een beker zijn eerder zelden. MADOU, De heilige Gertrudis, plaat 22 geeft één voorbeeld uit de zestiende eeuw. Een ander voorbeeld uit de zeventiende eeuw is afgebeeld in E. VAN HEURCK, Les drapelets de pèlerinage en Belgique et dans les pays voisins, Antwerpen, 1922, p., 417.

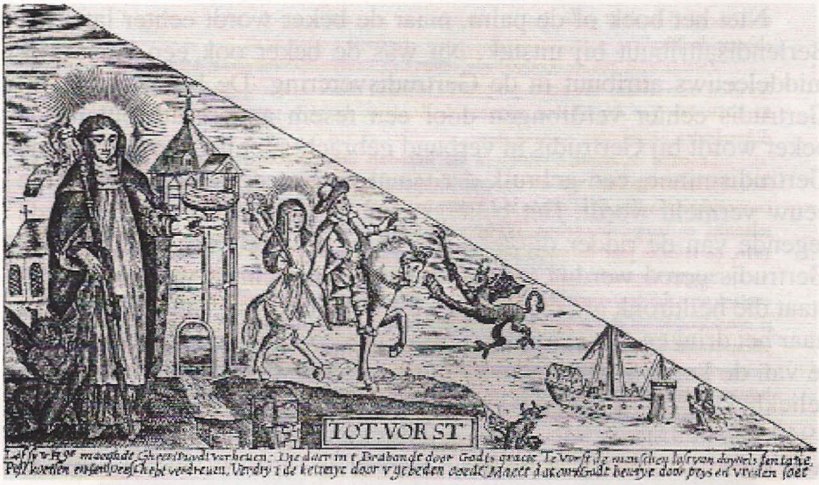

Zeldzame voorstelling van Sint Gertrudis met beker op bedevaartvaantje van Vorst (prov. Antwerpen). (Genomen uit VAN HEURCK, Les drapelets de pèlerinage, p. 447)

Afbeelding van Odelard (knielende figuur), die Meerbeke schenkt aan de heilige Gertrudis, die in een wonder haar hand (rechts) uit haar reliekkist steekt. Reliekschrijn van de heilige Gertrudis (1272-1298) uit de schatkamer van de Sint-Gertrudiskerk te Nijvel, verwoest in 1940; (foto KIK A136146)

om en zijn besluit om zijn domein aan de heilige Gertrudis te schenken waren te Nijvel vanaf de 13de eeuw zeer populair. Die hoofdstukken werden toegevoegd aan het derde boek van de *Vita Gertrudis,* dat de mirakelen behandelt na haar dood. Maar niet Berlendis, maar de figuur van Odelard, haar vader, krijgt in de Nijvelse traditie alle aandacht. De schenking van Odelard is uitgebeeld op het beroemde Gertrudisschrijn, maar is ook nadien herhaaldelijk hernomen. Te Nijvel bewaarde men tot 1940 de reliek van de graszode die Odelard schonk, die vervaardigd werd tussen 1400 en 1410.[27]

Is via de figuur van Odelard het bekerattribuut vanuit Nijvel te Meerbeke geïntroduceerd? Alleszins is er een duidelijk verband tussen Nijvel, Meerbeke en het symbool van de beker. De beker komt te Meerbeke voor het eerst voor op het schepenzegel. Het oudst bewaarde schepenzegel stamt uit 1281[28]. Het zegel bleef onveranderd gedurende de ganse Middeleeuwen en is in variante vorm zelfs in gebruik gebleven tot einde 1977. Op het zegel staat een beker die omringd is door vijf sterren (of vier sterren en een maansikkel) en boven de beker is een vogel in duikvlucht afgebeeld met de snavel omlaag, die uit de beker lijkt te willen drinken.[29] Op het Meerbeekse schepenzegel is de beker ongetwijfeld het symbool van de onderhorigheid van de Meerbeekse schepenbank aan het Nijvelse gezag en verwijst hij naar het motief van Odelards schenking.[30] Maar er wordt expliciet een tweede betekenis aan toegevoegd, die uit

[27] KIK, nr. A32.

[28] RAB, Abdij Ninove, Oorkonden De Smet, nr. 253. Een door Pinchart nagetekend exemplaar uit 1362 is afgedrukt in A. WAUTERS en F. MARIËN, Histoire des environs de Bruxelles, deel II, Brussel, 1971 (vermeerderde uitgave), p. 250. Andere exemplaren van het zegel zijn te vinden in RAK, Plotho, nr. 3463 (1503) en nr. 3464 (1561).

[29] M. SERVAIS, Armorial des Provinces et des Communes de Belgique, Brussel, 1955, p. 963. Servais ziet boven de beker een zegenende hand die uit de hemel komt. Verder ziet hij vier sterren en een wassende maan. R. LAURENT, Le cartulaire et le chartrier de l'abbaye de Forest, ARA Brussel, 2003, p. 11 neemt eveneens die interpreatie over. Pinchart laat de figuur boven de beker gewoon weg.

[30] De Meerbeekse schepenbank haalde hoofd te Lennik en volgde het Nijvelse recht. De meier, aangesteld door de Nijvelse abdis, zat de schepenbank voor (Verbesselt, Het parochieleven, p. 389-391). De onderhorigheid van Meerbeke aan Nijvel wordt door de Odelardscène op het schrijn beklemtoond en bevestigd, aldus CEULEMANS, DIDIER en RAYMOND, Die Ikonographie des Schreins der hl. Gertrud, p. 219: "Der symbolische Gehalt der Szene liegt nicht primär in der Deutung des wundersamen Ereignisses. Sie zeigt vielmehr, dass der Bereich der Abtei der hl. Gertrud gehört und dass folglich niemand sich seiner bemächtigen kann. Da der beträchtliche Landbesitz des Klosters seit seiner Gründung bis ins 13. Jahrhundert hinein immer wieder Besitzansprüche weckte, besass die Darstellung dieser Szene auf dem neuen Schrein ein gewisse Aktualität."

de astrologie komt. 'Beker' is immers de naam van een sterrenbeeld (*Crater*). Vandaar dat rond de beker vijf sterren staan. Het sterrenbeeld van de 'Beker' bevindt zich ten oosten van dat van de 'Raaf' (*Corvus*).[31] Beide sterrenbeelden vormen een twee-eenheid. De Raaf is met de snavel gericht naar de kom van de Beker. Door die verwijzing naar de astrologie wordt het symbool van de beker onttrokken aan de beperkte betekenis die hij in het Odelardverhaal had en krijgt hij een meer universele symboliek. De macht van het schepencollege is niet alleen een emanatie van de macht van de Nijvelse abdis, maar staat in de sterren geschreven en heeft dus een hemels en eeuwig fundament.

Hoe en wanneer werd dan de beker een attribuut van Berlendis? Tussen de afbeelding op het kapittelzegel van de dertiende eeuw en de talrijke Berlendisafbeeldingen van de zeventiende en achttiende eeuw gaapt een kloof van vier- à vijfhonderd jaar. In die latere iconografie zijn de beker en in mindere mate nog het boek of de palm haar onafscheidelijke attributen. Die associatie van de beker met Berlendis kon gemakkelijk gemaakt worden omwille van de bekerscène in haar *Vita*. Die associatie van Meerbeke met de beker was reeds gemaakt op het schepenzegel. De stap om hem vervolgens te verbinden met Berlendis was nog klein. Wel kreeg de beker een andere betekenis dan op het schepenzegel. Het lijkt waarschijnlijk dat in de volksverering bij Berlendis de beker dezelfde betekenis krijgt als bij Gertrudis. Op die manier was Berlendis te Meerbeke niet de ondergeschikte van Gertrudis, maar haar gelijke. Is door het volk de beker vooral het attribuut van Berlendis geworden omwille van het gebruik helend water te drinken uit de Berlendisput te Meerbeke en uit de Berlendisbron bij de kapel Ten Helleken?[32] Is er een analogie tussen de Gertrudisbeker en de Berlendisbeker en moet de betekenis van beide bekers in dezelfde zin gezocht worden?

Toch lijkt de betekenis van de beker in de Meerbeekse iconografie van Berlendis vanaf de 17de eeuw te fluctueren?[33] In het pas teruggevonden bedevaartvaantje uit de 17de eeuw is op het wapenschild van Meerbeke de beker een kelk met een hostie geworden. De vogel boven de beker voedt zich aan de hostie. Dezelfde uitbeelding

[31] Volgens de Griekse mythologie gaf Apollo de raaf het bevel om water op te halen bij de beker. De raaf verzuimde dit en nam in de plaats de waterslang (hydra) in zijn klauwen, waarop Apollo de drie samen aan de hemel vastprikte tot een vaste sterrenconstellatie.

[32] Het water werd te Meerbeke uit de put geschept en naar het schrijn gebracht. Nadien werd het tot heil door mens en dier gedronken (VAN HEURCK, Les drapelets de pelèrinage, p. 298).

[33] Bij de binnenrestauratie van de Meerbeekse kerk (april 2005) kwam ui t een lade van de orgelkast een houtsnede voor een totnogtoe niet gekend bedevaartvaantje te voorschijn. Op het eerste gezicht lijkt de plank zeventiende-eeuws.

a

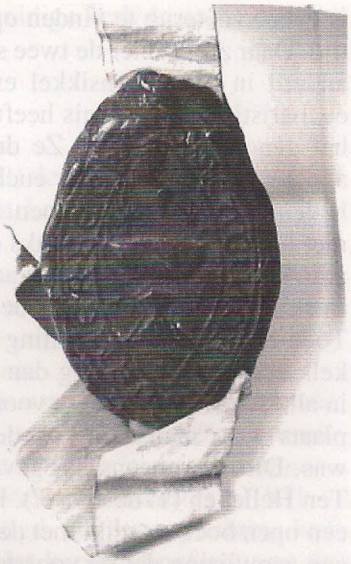

b

c

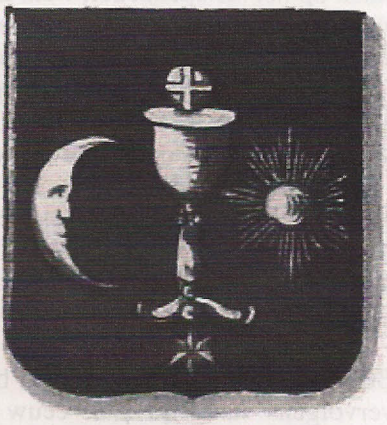

d

Evolutie van het schepenzegel van Meerbeke

a: oudste zegel van 1281 met legende + S. SCABINORUM DE MERBECA (RAB, Abdij Ninove, oorkonden De Smet, nr. 253)

b: zelfde zegel van 1561 (RAK, Plotho, nr. 3464)

c: vernieuwd zegel van 1724 (RAB, GOA Meerbeke, nr. 429)

d: gemeentewapen vanaf 1818 tot 1977 (overgenomen uit VIAENE-AWOUTERS en WARLOP, Gemeentewapens in België).

(foto's Dirk Van de Perre)

is eveneens terug te vinden op het zegel van de schepenbank uit die tijd. Daar zijn echter de twee sterren links en rechts van de beker veranderd in een maansikkel en aan stralende zon.[34] Een zelfde eucharistische betekenis heeft de beker in de hand van Berlendis op het genoemde vaantje. Ze draagt in de ene hand een palm, in de andere een ciborie. Dit eucharistisch symbool is bewaard in het hedendaags gemeentewapen. De vogel is weggelaten, maar de beker met hostie is gebleven, links en rechts omringd door de maan en de zon. Ook op het bedevaartvaantje van Grotenberge (ca. 1890) heeft Berlendis een hostiedragende kelk in haar hand.[35]
Toch blijkt deze voorstelling met een ciborie of een hostiedragende kelk eerder uitzondering dan regel. Berlendis draagt een drinkbeker in alle achttiende-eeuwse voorstellingen in de kerk van Meerbeke, de plaats waar men toch van de iconografische traditie op de hoogte was. Dit is eveneens het geval bij het Berlendisbeeld van de kapel Ten Helleken (17de eeuw?). Hier draagt Berlendis in de rechterhand een open boek en reikt met de linkerhand een beker aan. Dit lijkt ons een aanwijzing dat de voorstelling van Berlendis met de drinkbeker ouder en sterker is dan de voorstelling met het eucharistisch bekersymbool. Misschien is die eucharistische interpretatie het eerst ontstaan op het schepenzegel, waar ze het meest stabiel aanwezig is, en zo sporadisch overgenomen in de Berlendiscultus. Is die eucharistische interpretatie ontstaan door de associatie van de grote Berlendisprocessie, het belangrijkste Berlendisevenement te Meerbeke, met Sacramentsdag. Die processie werd immers gehouden op de zondag onder het octaaf van Sacramentsdag, dit is op de tweede zondag na Pinksteren. Het belang van dat feest werd nog versterkt doordat op 23 mei 1760 van Rome de toelating bekomen werd om het kerkwijdingsfeest van de Berlendiskerk (kermis), dat op 22 juli viel, te laten samenvallen met de dag van de Berlendisprocessie. [36]

Samenvattend kunnen we stellen dat de voorstelling van Berlendis met palm en gesloten boek (zegel) de oudste is, en dat er vervolgens vanaf de 17de eeuw voorstellingen zijn van Berlendis met de beker alleen of met beker en boek (kerk Meerbeke, Ten Helleken) met palm en ciborie (bedevaartvaantje), met boek en hostiedragende kelk (bedevaartvaantje Grotenberge).

[34] Rijksarchief Beveren, Gemeentelijk Oud Archief Meerbeke, nr. 429, zegel aan akte van 1724.

[35] Het moderne gemeentewapen van Meerbeke, ingevoerd op 2 september 1818 en gebruikt tot de fusie met Ninove op 1 januari 1978, bevat een gouden beker met een hostie, omringd door een maansikkel, een zon en een ster, dit alles op een azuurblauwe achtergrond (SERVAIS, Armorial , p. 963; L. VIAENE-AWOUTERS en E. WARLOP, Gemeentewapens in België.Vlaanderen en Brussel, II, Brussel, 2002).
VAN HEURCK, Les drapelets de pèlerinage, p. 161.

[36] LAVAUT, De luister van Meerbeke, p. 29. Dit feest stelt Lavaut gelijk met de verheffing (elevatio) van de relieken, een feest dat tijdens de Middeleeuwen op 2 mei viel.

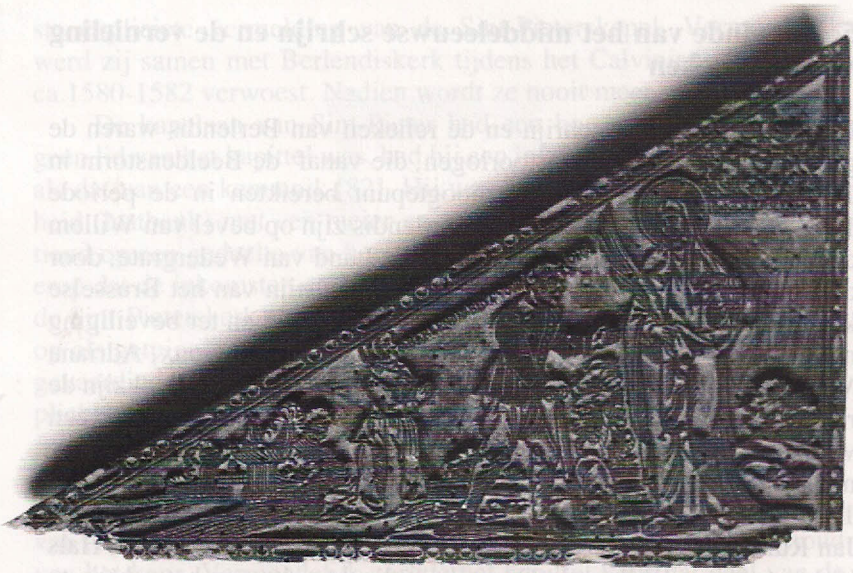

Houtgravure voor druk van bedevaartvaantje van Berlendis met palm en ciborie (17de eeuw?). In de rechterbovenhoek het schepenzegel van Meerbeke.
(Parochiearchief, pastorie Meerbeke; foto D. Van de Perre)

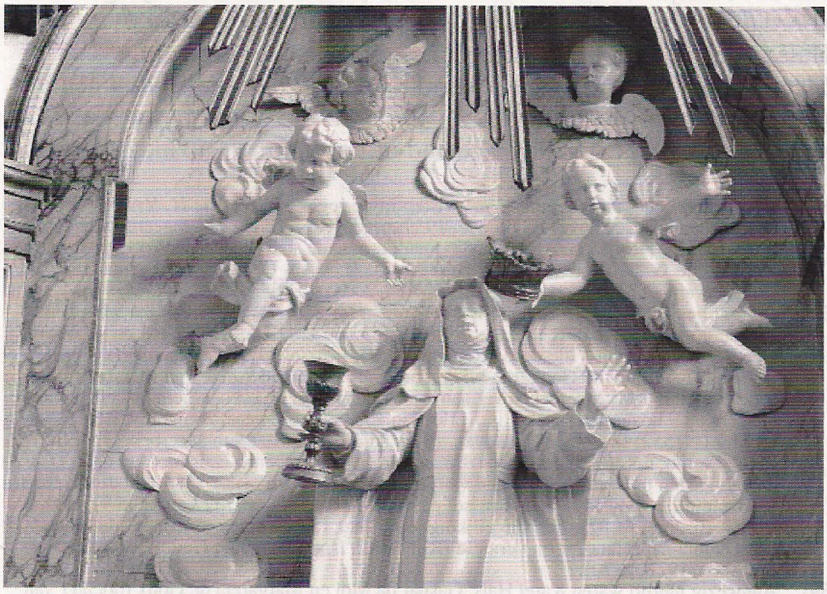

Klassieke afbeelding van Berlendis met de beker: Detail van het Berlendisaltaar in de kerk van Meerbeke. Beeldhouwwerk door J. De Koninck ca. 1766. De afbeelding lijkt geïnspireerd door het antifoon: Veni sponsa Christi… Kom Bruid van Christus, aanvaard de kroon die de Heer U in de eeuwigheid heeft voorbereid.
(foto C. Herremans)

5. Het einde van het middeleeuwse schrijn en de vernieling van de relieken

Dramatisch voor het schrijn en de relieken van Berlendis waren de gevolgen van de godsdienstoorlogen, die vanaf de Beeldenstorm in 1566 volop woedden en een hoogtepunt bereikten in de periode 1577-1585.[37] De relieken van Berlendis zijn op bevel van Willem de Goux, heer van Meerbeke en van het Land van Wedergrate, door de pastoor van Neigem, Karel Hals, een augustijn van het Brusselse klooster op de Coudenberg, uit het schrijn gehaald en ter beveiliging naar Brussel gebracht, bij de schoonmoeder van De Goux, Adriana Van der Noot, echtgenote van Gaspar de Mol.[38] Te Brussel zijn de relieken in handen van de geuzen gevallen en vernietigd, aldus een verklaring onder eed van Karel Hals voor Hendrik vander Heijden, notaris bij de Geheime Raad en de Raad van Brabant, op 12 mei 1589, in aanwezigheid van Jan Borreman, pastoor van Meerbeke, en Jan Ruffinck, kerkmeester van Meerbeke (zie tekst in Bijlage). Hals had tevens van Willem de Goux de opdracht gekregen het schrijn te ontmantelen en het zilverwerk te verkopen ten behoeve van de verfraaiing van de kerk van Neigem.

Wat zijn de motieven van de Goux geweest? De ontmanteling van het schrijn en het bevel tot verkoop van het zilver zijn gebeurd voordat de relieken te Brussel vernield werden. Daarenboven was Hals geen pastoor te Meerbeke en was er niemand van de Meerbeekse geestelijkheid of kerkmeesters aanwezig bij de opening van het schrijn of betrokken bij de actie tot verkoop van het zilver.[39] Was hij anti-Spaansgezind of hervormingsgezind?[40] Zat

[37] Voor een verslag van de godsdiensttwisten in de regio Ninove, zie H. VANGASSEN, Geschiedenis van Ninove, II, Ninove, 1959, p. 316-328. Te Ninove regeerden de calvinisten van 1578 tot 13 november 1582, toen Farnese de stad heroverde. Voor Brabant en Brussel, zie G. MARNEF, Roerig Brabant, in: R. VAN UYTVEN, Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden, Zwolle, 2004, p. 291-307.

[38] De families De Mol en Van der Noot behoorden tot de Brusselse stedelijke aristocratie. Gaspar de Mol was er burgemeester in 1533, 1535 en 1541; zie A. HENNE en A. WAUTERS, Histoire de la Ville de Bruxelles, deel II, Brussel 1975 (vermeerderde uitgave), p. 496-497. Willem de Goux, die bij de dood van zijn moeder heer van Meerbeke werd in 1540 liet in 1573 Meerbeke over aan zijn zoon Gaspar en schonk hem het kasteel van Neigem op 9 november 1583. Hij overleed in 1588 en werd naast zijn vrouw Bernardina de Mol († 1552) te Neigem begraven. (LAVAUT, De luister van Meerbeke , p. 26-27; RAK, Plotho, nrs. 10889 en 12264). Wanneer dit juist gebeurd is, is niet vermeld. Daar de calvinisten te Brussel regeerden van september 1577 tot maart 1585 zijn de relieken waarschijnlijk vóór 1577 naar Brussel gevoerd en daar tussen 1577 en 1585 vernietigd (RAG, Bisdom, M 81). Ter vergelijking: op 5 juni 1579 werden te Brussel de relieken van Gudula geprofaneerd en vernield (R. PODEVIJN, De heilige Gudula en hare familie, Aalst, 1927, p. 70).

[39] Aanwezig hierbij waren Karel Hals, Gaspar de Mol en Margareta de Goux (dochter van Willem); zie VAN DE PERRE, De Ninoofse abt Jan van den Nockerstock, p. 305. Tussen de ontmanteling van het schrijn met de verkoop van het zilver en de overbrenging van de relieken naar Brussel lijkt er enige tijd verlopen te zijn, daar in de verklaring van Karel Hals van 1589 sprake is dat het de weduwe van Gaspar de Mol is bij wie de relieken verborgen werden.

hij in geldnood? Van Willem de Goux is geweten dat hij in 1555 een schitterend grafmonument in de kerk van Neigem liet aanbrengen, na de dood van zijn vrouw Bernardina De Mol in 1552. Liep er na de Spaanse overwinning in 1589 een onderzoek over de affaire. Alleszins schoof Karel Hals alle verantwoordelijkheid toen af op zijn voormalige, in 1588 overleden dorpsheer.

6. De Berlendisverering na 1585

Op 29 mei 1589 werd evenwel een zilveren reliekarm met twee armbeenderen van Berlendis, die naar het zeggen van Maria Minnaerts, schoondochter van Willem de Goux, door haar tijdens de geuzentijd was weggestopt op het kasteel van Neigem, door de bevoegde kerkelijke overheid als een authentieke reliek van Berlendis erkend.[42] Daarmee was de continuïteit van de Berlendisverering te Meerbeke verzekerd.[43] Voor het grote armbeen werd een nieuw schrijn gemaakt, waarvan het huidige schrijn de opvolger is. Het kleine beentje werd in een houten (huidige) reliekarm geplaatst.

De Berlendiscultus kende in het kader van de Contrareformatie een opmerkelijk reveil. De uitgave van de *Vita* en de *Miracula* in de *Acta Sanctorum* en het te boek stellen van deze teksten in een populariserende Nederlandse en Franse versie hielp bij het ruim verspreiden van de Berlendisverhalen.[44] Met de romantiek en de belangstelling voor het nationaal verleden kende de Berlendiscultus in de negentiende eeuw een nieuwe opstoot met als hoogtepunt de bouw

[40] Daar zijn zekere aanwijzingen voor: "Le seigneur de Meerbeeck encourut la disgrâce de Philippe II, qui confisqua une partie de ses rentes en 1585, peu après la reddition de Bruxelles. Peut-être Gaspard avait-il participé à la défense de cette ville contre le prince de Parme." (J.B. LAVAUT, Château de Franc-Alleu ou de Neigene à Meerbeek, Gent, 1868, p. 21-22).

[41] Hun koperen grafplaat van 2,70m bij 1,50m is vandaag een van de topstukken van het Museum voor Kunst en Geschiedenis te Brussel (LAVAUT, Château de Franc-Alleu, p. 16-20).

[42] RAG, Bisdom, M 81. Maria Minnaerts huwde met Gaspar de Goux, die heer van Meerbeke was van 1573 tot 1598. Toen liet hij Meerbeke over aan zijn jongere broer Willem. Hij overleed in 1610 en werd begraven te Neigem.

[43] De kerkelijke overheid aanvaardde zonder verder onderzoek op 29 mei 1589 de verklaring van Minnaerts na een getuigenis van de pastoor en de kerkmeesters dat er gedurende meer dan dertig jaar een reliekarm met beenderen van Berlendis in de Meerbeekse kerk aanwezig was en dat die steeds als een authentieke reliek van Berlendis vereerd werd (RAG, Bisdom, M 81). Karel Hals repte in zijn verklaring echter met geen woord over die arm, zodat tussen beide verklaringen, die aan verschillende instanties zijn afgelegd, een zekere tegenstrijdigheid bestaat. Louter juridisch gezien heeft de verklaring van Hals de grootste waarde.

[44] Het bekendst is het werk van de Meerbeekse pastoor J. WALCKIERS, Het leven ende mirakelen der H. maghet Berlendis, Brussel, 1757, dat ook in het Frans verscheen en tot in de 20ste eeuw in aangepaste vorm herdrukt werd. Berlendis werd in de volksdevotie aanroepen voor alle ziekten van mens en dier, inzonderheid van de koeien. Een koe en een boomstam werden in de negentiende eeuw haar nieuwe attributen. Voor dat volksgeloof en de volksgebruiken, zie VAN HEURCK, Les drapelets de pèlerinage, 296-299.

van een Berlendiskapel te Meerbeke in 1866[45] en de viering van het twaalfhonderdjarig eeuwfeest van de dood van Berlendis op 10 september 1899 in aanwezigheid van dertigduizend personen.

Met de grenswissel tussen het Dijle – en Scheldedepartement en de hertekening van de grenzen van het bisdom Gent en Mechelen werd vanaf 1801 Berlendis een Oost-Vlaamse heilige, wiens feest alleen in het bisdom Gent op de liturgische kalender op 3 februari is blijven staan.[46] In het bisdom Gent verspreidde zich buiten de grenzen van Meerbeke nog een beperkte Berlendiscultus. Zo kreeg in 1855 de nieuwe parochiekerk van Grotenberge (Zottegem) Berlendis als patroonheilige en ontstond daar een tweede Berlendisbedevaartplaats.[47]

Vandaag is de massale volksdevotie tot de heilige Berlendis zo goed als uitgestorven en is de belangstelling voor Berlendis vooral van volkskundige en cultuurhistorische aard. De schitterende Sint-Pieters- en Berlendiskerk van Meerbeke, die in de loop van 2005 in volle pracht gerestaureerd werd, blijft het meest tastbare symbool van de eeuwenlange traditie van Berlendisverering te Meerbeke.[48]

Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23
9401 Pollare

[45] LAVAUT, De luister van Meerbeke, 31-32. Lavaut was de ontwerper van dit vroege neogotische bouwwerkje, blijkens de tekeningen die hij heeft nagelaten (Gent, Archief Bisdom, Meerbeke).

[46] Het bisdom Gent omvatte van 1801 tot 1834 het Franse Schelde- en Leiedepartement (Oost- en West-Vlaanderen) en viel vanaf 1834 samen met de Belgische provincie Oost-Vlaanderen (M. CLOET e.a., Het bisdom Gent (1559-1991) Vier eeuwen geschiedenis, Gent, 1991, p. 264-297).

[47] VAN HEURCK, Les drapelets de pèlerinage, p. 160-162 en G. VAN BOCKSTAELE, Grotenberge. Kerk en parochie, 1232-2005, Grotenberge, 2005, p. 23-26. Voorts zijn er minder belangrijke voorbeelden van de verspreiding van de Berlendisverering te vermelden in Kalken, Eke, Eeklo, Geraardsbergen, Gent en Oudegem.

[48] We zullen in een later artikel de evolutie van de Berlendisverering in de periode na 1585 nog uitgebreid behandelen.

Bijlage

Verklaring onder eed van Karel Hals, voormalig pastoor van Neigem, voor notaris Hendrik vander Heijden op 12 mei 1589 over de verdwijning van de Berlendisrelieken.

Afschrift: Gent, Rijksarchief, Bisdom M 81 (Meerbeke); geautoriseerde kopie (van 1632) door J. Le Roy, officiaal van het aartsbisdom Mechelen.[49]

Voor mij Henderick vander Heijden, openbaer notaris, ende to bellien bijden Secreten Rade ende Rade van Brabant onsheeren des Conincx geadmitteert, ende de getuijghen nabescreven, is op heden twelfsten daghe der maent van meij XVc negenentachtenticg gecompareert heer Charle Hals, pristere religieux vander oordene van Ste Jacops opt Couwenberch binnen Brussele, welcke heer comparant onder den eedt bij hem *more sacerdotis* in mijnen handen gedaen, verclaert ende geatesteert heeft bij desen:
Dat alzoe te dijen tijde hij was prochiaen vander prochiekercke tot Nijghen bij Ninofven in Vlaenderen, bijden heere vanden selven dorpe van Nijghen geordonneert was het silver aff te doene vander cassen van Ste Berlinde, en tselve te vercoopen ende die penninghen daervan commende aen te leggen tot prouffijte vande selve kercke, soe wordde het silvere ter presentien van hem heer attestant bij zekeren silversmith affgedaen
ende voerts de selve casse bij hem heer attestant geopent sijnde, heeft inde selve bevonden twee originaele brieven bijde in parguemente ende int Latijn gescreven, dien eenen beginnende *Noverint universi quod nos Henricus dei gratia episcopus Rosensis et Johannes abbas Ninivensis ecclesie, de data a° domini millegimo quadragentesimo duodecim duodecimo, altera die maij*, ende den tweeden van gelijcken int prohemium beginnende van woerde te woerde gelijck den eersten, uuijtgenoemen dat den daete was vanden voers. tweeden brieff *a° domini millesimo quadragentesimo duodecimo die secunda maij, ende* dat hij heer attestant dese jegenwoirdighe twee brieven hier aen mijns notarisinstrument onder mijns cachet geattacheert zijnde, selve elck toen int parguiemente zo enen selvet met zijn eijghen handt uuijten voers. originale heeft gescreven,[50]
ende wordde daernae de selve casse van Ste Berlinde hier tot Brussele in bewaeringhe gestelt ten huijse van mij vrauwe de Mol, weduwe wijlen heeren Jaspar de Mol, alwaer de selve casse naemaels, zoe hij heer attestant verstaet, geduerende de selve stadt van Brussel was onder die Rebellie, bijden guesen gedistraheert is, ende verloren,

[49] Joannes Le Roy was officiaal in Mechelen van 1623 tot 1637. In 1643 werd hij deken van het Sint-Romboutskapittel. Hij overleed in 1656. (Met dank aan Gerrit VandenBosch, archivaris van het Aartsbisschoppelijk, Archief voor de informatie)

[50] Voor de tekstuitgave van deze oorkonde, zie VAN DE PERRE, De Ninoofse abt Jan van den Nockerstock, p. 305.

bereedt wesende dese zijn declaratie ende attestatie andermael voor hooff, heer, ende weth te renouveren ende onder eedt te confirmeren eest noot, consenterende hier van uuijtgegeven te wordden instrument publique een oft te meer *in forma*.
Aldus ten daghe, maende ende jaere als boven gedaen ende gepasseert ten comptoire mijns notaris gestaen neffens der bailgie vanden hove der *co[mmunis] mat[eriae]* daerbij ende over waeren, heer Jan Borreman, priestere, prochiaen des dorps van Meerbeecke, ende Jan Ruffinck kerckmeestere desselves dorps, als getuijghen hier toe geroepen ende versocht ende onder was onderteeckent bij mij notaris H. Vander Heijden daerbij zijnde tselve attesterende.
H. vander Heijden met seker handtteecken.

Gecollationeert tegens d'instrument notariael originael is bevonden te concorderen.
J. Le Roy, officialis Mechliniensis.

Houten Berlendisbeeld (17de eeuw?) van de kapel van Ten Helleken.
(foto D. Van de Perre)

MOLEN TER ZEVEN WEGEN OF STENEMOLEN TE DENDERWINDEKE

Van bouw (einde 18de eeuw) tot demontage en herbouw *

Georges VANDE WINKEL

Molen ter Zeven Wegen of ter Zeven Weeën?

Over de volkse benaming van de stenen bergkorenmolen waarover dit artikel handelt, bestaat geen enkele twijfel. Dat is de Stenemolen om de evidente reden dat hij binnen het molenlandschap van Denderwindeke de enige molen was, opgebouwd in baksteen.[1] Over de "officiële" naam is sinds een paar decennia onduidelijkheid geschapen. In 1978 noemt de toenmalige Rijksdienst voor Monumenten en Landschappen hem nog correct Molen ter Zeven Wegen.[2] De verkeerde benaming Molen ter Zeven Weeën duikt voor zo ver mij bekend in 1985 een eerste keer op in een publicatie van Paul Bauters, een vergissing die deze auteur ook in zijn volgende werken volhoudt.[3] Dat een eminent molinoloog als Paul Bauters deze jammerlijke vergissing begaat, blijft niet zonder gevolgen. In de komende jaren vindt de foutieve benaming zijn weg naar architectenplannen, gemeenteraadsbeslissingen, nota's van Monumenten en Landschappen, ... Tot op heden prijkt op de werf nog steeds "ter Zeven Weeën".

* Dit artikel werd geschreven naar aanleiding van de inhuldiging van de herbouwde molen op zondag 23 april 2006. Om het notenapparaat tot een aanvaarbare omvang te beperken werden geen verwijzingen opgenomen naar materiaal dat evident aanwezig is in bepaalde instellingen: Stadsarchief Ninove (Burgerlijke Stand, Bevolkingsregisters, Atlas van Buurtwegen), Kadaster Gent en Ninove, Rijksarchief Gent (telling van het jaar IV, hinderlijke bedrijven), Provinciaal Archief Oost-Vlaanderen (hinderlijke bedrijven).

[1] Voor een overzicht van het molenbestand in Denderwindeke sinds 1254 zie Georges VANDE WINKEL e.a., Industriële vestigingen, in: Denderwindeke in beeld : twee eeuwen dorpsgeschiedenis 1796-1996, Denderwindeke, 1997, p. 145-156.

[2] Bouwen door de eeuwen heen. 5n2 : Provincie Oost-Vlaanderen : arrondissementen Aalst, Gent, 1978, p. 670.

[3] Paul BAUTERS, Eeuwen onder wind en wolken : windmolens in Oost-Vlaanderen, Gent, 1985, p. 227; ID., Kracht van wind en water : molens in Vlaanderen, Leuven, 1989, p. 69; ID., Van zadelsteen tot zetelkruier : 2000 jaar molens in Vlaanderen, 1, Gent, 1998, p. 235 [hier Molen van de Zeven Weeên] en 2, Gent, 2000, p. 129.

Dat dit niet de correcte benaming is, staat nochtans buiten kijf. De bouw van de molen, gelegen op anderhalve kilometer ten westen van de dorpskern en tussen de gehuchten Rendestede, Nijken en Meersvoorde/Krepelstraat, wordt traditioneel gesitueerd in 1790 of 1799, zonder dat evenwel voor één van beide data enig bewijsmateriaal wordt aangebracht. Wel staat vast dat hij nog niet figureert op de Ferrariskaart (ca. 1771-1778), maar hij komt reeds voor in de definitieve afbakening van de gemeentegrenzen van Denderwindeke (1810/1811) en wij vinden hem terug op de kadasterkaarten van 1835. In de nominatieve bevolkingstelling van het jaar IV (1796) wordt in de buurt van de molensite geen molenaar vermeld, wat natuurlijk nog niet betekent dat de molen er al niet stond. Hoe dan ook valt de bouw van de molen in het laatste decennium van de achttiende eeuw (of zelfs in het eerste decennium van de negentiende eeuw) niet te rijmen met de naamgeving "ter Zeven Weeën". De broederschap van O.L.V. van Zeven Weeën werd te Denderwindeke pas opgericht in 1812 en de devotie beperkte zich oorspronkelijk tot kapelletjes rond de kerk. Pas vanaf 1860 worden langs een driehoek van (veld)wegen tussen de molen en het dorpscentrum grotere kapellen opgericht.[4] De laatste demografische crisis die in 1867 Denderwindeke trof en heel wat slachtoffers van tuberculose en pokken maakte[5], heeft deze verschuiving zeker versterkt.

Dat de Stenemolen van Denderwindeke aan een van de hoekpunten van deze driehoekige Wegom van Zeven Weeën ligt, maakt Bauters' vergissing begrijpelijk, maar uit voorgaande gegevens mag blijken dat de Stenemolen ouder is dan de Wegom met de kapellen ter ere van O.L.V. van Zeven Weeën en er dus zijn naam niet kan aan ontleend hebben. De correcte naam van "Molen ter Zeven Wegen" komt zowel voor in de Atlas van Buurtwegen (1845) als op de Poppkaarten (ca. 1860) en refereert aan de zeven wegen die aan de voet van de molen samenkwamen. Bij de zes nog bestaande wegen, incluis veld- en loswegen, voegde zich vroeger ook nog de Nijkense kerkweg, een voetweg die dwars door de velden het gehucht Nijken verbond met de kerk in het dorpscentrum.

[4] Broederschap van O.L. Vrouwe van Zeven Weeên, met pauselyke en bisschoppelyke magt, binnen de kerke van Denderwindeke, by Ninove opgeregt, den 1 januarius 1812, Gent, De Busscher, 1816?, 23 p.; Denderwindeke in beeld (...), p. 190-191.

[5] Sofie NEUCKERMANS, De bevolkingsevolutie van Denderwindeke in de 19de eeuw : historisch-demografische studie van een plattelandsdorp in de Denderstreek, Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling UB, 2005, p. 42-44.

Atlas van de Buurtwegen Denderwindeke (1845): na de in noordelijke richting lopende Stebbingenweg (thans: Molenweg) vertrekken in uurwerkwijzerzin rond de Stenemolen: Herrestraat richting Meerbeke (Heirebaan), Windekeveldweg (Klein-Windekeveldweg), Cauwelaertslos (Molenstraat), Hellegodsweg (buurtweg 47), Herrestraat richting Nieuwenhove (Heirebaan), Nijkensen kerkweg (nu verdwenen).

Pieter Jan en Lodewijk August De Smet: de eerste (?) molenaarsfamilie (1820-1863)

De oudste ons met naam bekende molenaar van de Stenemolen is Pieter Jan De Smet, op 7 mei 1788 geboren in Aaigem, maar bij zijn huwelijk met Maria Catharina Fontaine (Denderwindeke, 28 juli 1809) geboekstaafd als "garçon meunier demeurant à Meerbeke". In het oudste bevolkingsregister van Denderwindeke (1847-1856) staat hij als molenaar vermeld onder het gehucht Meersvoorde met zijn vijf kinderen, die geboren werden tussen 1820 en 1830. In de geboorteakten van deze vijf kinderen wordt hij vermeld als molenaar, wonend op het gehucht Nijken. Op zich niet zo bijzonder want zowel Meersvoorde als Nijken liggen in de schaduw van de molen. Wat meer vragen oproept, is de gezinssamenstelling bij het echtpaar De Smet-Fontaine. Bleef het gezin kinderloos tussen 1809 en 1820? Of woonden zij elders, maar waar bleven dan de oudere kinderen? En nog een vraag: hoe slaagt Pieter Jan erin, bij zijn huwelijk met een spinster zelf nog molenaarsknecht, de molen te verwerven? Vragen die voorlopig onbeantwoord blijven.

Na de dood van Pieter Jan op 7 oktober 1853 en die van zijn echtgenote negen dagen later, neemt de oudste zoon Lodewijk

August de molen over.[6] Dat molenaar Lodewijk August een bemiddeld man is, blijkt uit de kadastrale legger van P.C. Popp (ca. 1860). De molen alleen al heeft een kadastraal inkomen van 266 fr. Een hele som wanneer men ziet dat de voormalige proosdij van de abdij van Vicoigne, gelegen op de Plaats van Denderwindeke en toen de woning van burgemeester Lodewijk-August Thibaut, "slechts" op 150 fr. wordt geschat. Tijdens de ganse negentiende eeuw beschikken de molenaars van de Stenemolen trouwens over minstens een hoeveknecht én een dienstmeid. De Smet is bovendien eigenaar van de hoeve die geprangd ligt tussen de Hellegodsweg en de Herrestraat/Heirebaan, wat meteen verklaart waarom de Stenemolen geen echt molenaarshuis heeft. Wanneer de molen in februari 1863 afbrandt, heeft dat dan ook grote gevolgen, niet alleen voor de molenaar, maar ook voor de molen zelf.

De brand van 1863 en de uitbouw tot bergmolen (1863-1885)

Van deze brand die in de eerste helft van februari 1863 het volledige houten binnenwerk van de molen vernietigt, is in de geschreven bronnen geen spoor te vinden. Voor het feit zelf en de vrij precieze datum baseer ik mij op de orale overlevering in mijn familie.[7] De laatste molenaar, José De Leeuw (+ 1991), kon mij wel nog de brandsporen op de bakstenen romp aanduiden. De oorspronkelijke, maar intussen dichtgemetselde deur- en raamopeningen kwamen overigens nog even vrij bij de recente demontage van de molen, toen ook de molenberg werd afgegraven. Lodewijk August De Smet komt deze klap niet te boven. In 1862 melden de bevolkingsregisters nog de geboorte van een dochter, Petronella Hortensia, maar daarna wordt het gezin geschrapt uit de bevolkingsregisters. Zij verhuizen naar Denderhoutem.

De molen, met de tegenoverliggende boerderij en alle bijhorende akkers en weiden, wordt verkocht aan een telg uit de familie Mertens. Deze familie bewoont de grote pachthoeve aan het uiteinde van de Stebbingenweg/Molenweg, waar deze uitloopt op Rendestede (huidi-

[6] P.C. Popp heeft het in de kadastrale legger ten onrechte over "Desmet, Ludovicus en Augustus, mulders". Het gaat hier wel degelijk om één persoon.

[7] Mijn grootmoeder langs moederszijde, Alice De Coninck (Denderwindeke, 1886-1985) vertelde altijd dat haar grootvader Charles De Coninck vanuit zijn sterfbed op de hoek van Stebbingenweg/Molenweg en Rendestede de molen zag afbranden. Charles De Coninck overleed op 18 februari 1863. Ik publiceerde dit gegeven – zonder bronvermelding – voor de eerste keer in Georges VANDE WINKEL, Stenemolen in weer en wind, in: 't Klokzjiël : onafhankelijk maandblad voor Groot-Ninove, maart 1982, p. 8.

[8] Indien niet anders vermeld komen de gegevens uit beschermings- en/of restauratiedossiers of uit krantenartikels.

ge hoeve Van Ongeval). Hyppolite Mertens huwt in 1863 en zijn eerste kind wordt ingeschreven als bewoner van de molenaarshoeve op 22 januari 1865. Hij zal niet alleen de molen heropbouwen, maar hem ook verhogen voor een (nog) betere windvang. De grondzeiler wordt een bergmolen, waarbij uiteraard ook de romp moet verhoogd worden. Om een voldoende diameter aan de top te behouden vertrekt men bij het optrekken van de romp van een rij uitstekende bakstenen, wat resulteert in de zogenaamde muizentandfries. Deze fries en de verhoogde molenromp geven aan de Stenemolen zijn zo kenmerkend "koffiepotsilhouet". In 1872 installeert Hyppolite Mertens aan de voet van de molenberg nog een stoommachine zodat de molen nu ook op windstille dagen kan malen. Ondank al deze ingrijpende verbeteringen verkoopt de familie Mertens reeds in 1885 de molen door aan de familie Maes. Het overlijden op zeer jonge leeftijd van Hyppolite Mertens' kinderen, met uitzondering van een meisje, is hier waarschijnlijk niet vreemd aan.

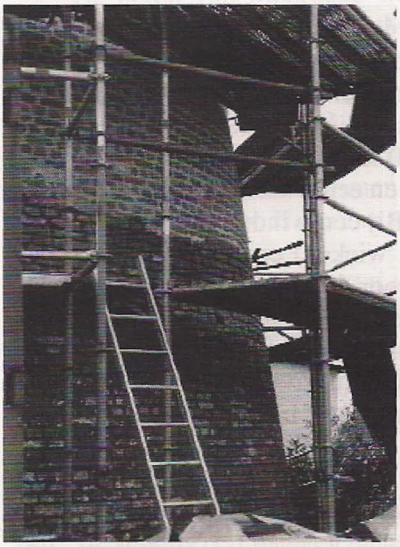

Op deze foto is de grens duidelijk merkbaar tussen het oude metselwerk onder het niveau van de molenberg, dat bij de herbouw gespaard bleef, en het nieuwe metselwerk erboven. (foto: Georges Vande Winkel, Denderwindeke)

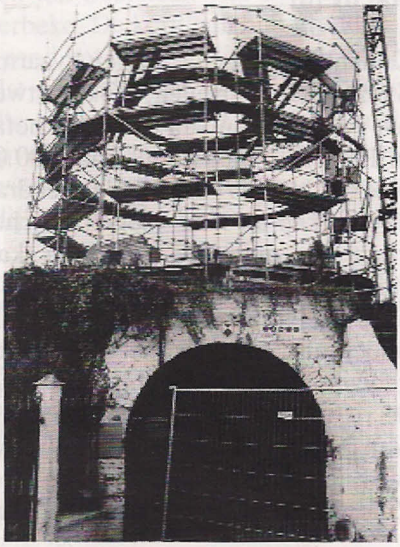

De nieuwe molenromp in de steigers. (foto: Georges Vande Winkel, Denderwindeke)

Van 1885 tot 1947: drie molenaars-eigenaars

Hyppolite Mertens wordt als molenaar opgevolgd door achtereenvolgens de familie Maes (1885-1923/1924), Jozef Beurms-Van Hoecke (1923/1924-1934) en Leon Vanderhaute-De Bleecker (1934-1947). Albert De Bleecker-Goubert (1947-1948) is geen effectief molenaar meer, maar verkoopt als erfgenaam-eigenaar de molen aan een tweede molenaarsgeslacht, vader Leon en later zoon José De Leeuw.

De familie Maes, bestaande uit de moeder-weduwe, twee zoons en een dochter, zorgt voor een laatste ingrijpende verandering aan de Stenemolen. Wanneer dochter Hortentia als laatste overblijft, besluit zij vóór de verkoop het stoomgemaal uit te breken. In 1921/1922 breidt zij het zogenaamde vuurkot dat nu vrijkomt, uit tot een beperkte molenaarswoning. In 1922/1923 verkoopt zij de molen aan Jozef Beurms en de tegenoverliggende boerderij aan een derde. Na minstens een eeuw de woning te zijn geweest van de molenaarsfamilies, wordt zo de band tussen de boerderij op de hoek van Hellegodsweg en Heirebaan en de Molen ter Zeven Wegen verbroken.

Leon De Leeuw (+ 1985, molenaar 1948-1973) en zoon José (+ 1991, molenaar 1973-1991): een tweede molenaarsgeslacht [8]

Ondanks de goede zorgen waarmee vader Leon en zoon José de Stenemolen omringen, blijkt de tweede helft van de vorige eeuw voor het voortbestaan van de molen nefast te zijn.[9] Wanneer vader Leon in 1948 de molen koopt voor 100.000 fr., kocht hij al een eerste probleem. "In 1947 brak tijdens het draaien een wiek af en daardoor werd de zetelkap uit haar voegen gelicht. Bij een windmolen met zetelkap vindt men onder de windpulm (kant wieken) en de pinnebalk (kant staart) telkens twee ijzeren wielen. Door de breuk van de wiek liepen deze wielen niet meer op de kruivloer (bovenste deel van de gemetselde kuip) en moest het kruien uitsluitend op de ringen van de zetel gebeuren. Het kruien ging dan zeer moeilijk zodat de molen in dezelfde richting gekruid bleef staan. René Van Huffel (broer van Henri Van Nuffel molen van O.L.Vrouw Lombeek) heeft er een nieuwe wiek ingetrokken. Gedurende een zekere tijd werd er nog met Zuidwesten wind gemalen tot eindelijk alleen nog met de diesel

[9] Over Leon De Leeuw, die ook eigenaar was van de Fonteintjesmolen in Meerbeke, en zoon José gaat o.a. E.D.K., De stenen molen van Denderwindeke en de watermolen 't Fonteintje te Meerbeke, in: De Belgische Molenaar, 22 januari 1977, jg. 72/nr. 2, p. 22-23.

gemalen werd", schreef ons in een ongedateerde brief (ca. 1990) de Ninoofse molenaar en molinoloog Firmin Standaert. Naar mijn herinnering stopt de activiteit van de Stenemolen als windmolen in 1967. Vanaf dan wordt alleen nog gemalen met de intussen geïnstalleerde dieselmachine. In 1975 volgt zoon José zijn vader op als molenaar, maar na zijn vroegtijdige dood in 1991 valt alle molenactiviteit stil op het gehucht van de Zeven Wegen.

Bescherming-restauratie-demontage-herbouw (1991-2006)

Intussen is de beschermingsprocedure al een hele tijd lopende. De stad Ninove vraagt reeds in 1978 de bescherming van de Stenemolen aan. In 1982 komt een voorlopig beschermingsbesluit uit de bus, dat niet alleen de molen omvat, maar ook de nabijgelegen hoeve Van Cauwelaert, twee kapellen uit de Wegom van Zeven Weeën met een link naar de familie Van Cauwelaert, plus een ruim uitgemeten molenbiotoop. Dit voorstel roept heel wat weerstand op en leidt na

Algemeen gezicht op de gerestaureerde molen.
(foto: Roel Vande Winkel)

een politieke hetze tot onnodig uitstel.[10] De molen wordt uiteindelijk als monument beschermd in 1984, waarna de lijdensweg van de "restauratie" kan beginnen. In juni 1991 worden dringende instandhoudingswerken goedgekeurd die zich uiteindelijk beperken tot het wegnemen van de wieken. In 1996 wordt bij volgende, al even dringende instandhoudingswerken de Stenemolen in een stevig korset gevat.

Intussen tekent Jacqueline Vernaillen, weduwe José De Leeuw, in 1993 voor de molen een erfpacht van 33 jaar (tweemaal hernieuwbaar) met de stad Ninove, wat nieuwe perspectieven opent. Toch zal het nog volle tien jaar duren vooraleer men aan de werken kan beginnen. Intussen is de molenromp in zo een toestand geraakt dat de bevoegde diensten besluiten tot – en ik citeer architect Paul Gevers - een "demontage en herbouw". In april 2002 gaat de molenkap eraf, gevolgd door de destructieve afbraak van de molenromp tot op het niveau van de molenberg. In september 2002 start de herbouw van de molenromp, die in november 2003 wordt afgerond. In mei 2005 volgt het plaatsen van de nieuwe kap. Het terugplaatsen van de wieken in juni 2005 voltooit de herbouw. Al deze werken zijn nu in die mate voltooid dat de Stenemolen op 23 april 2006 is ingehuldigd. Hoeveel er van de historische Stenemolen nog overblijft, is een open vraag.[11] Maar als herkennigspunt in het landschap en als vernieuwde windmolen roept de huidige Stenemolen voor de komende generaties de herinnering op aan wat ooit was.

Met dank aan de familie De Leeuw die in moeilijke omstandigheden de Stenemolen als erfgoed bewaarde.

Georges Vande Winkel
Heirebaan 107
9400 Ninove-Denderwindeke

[10] Over deze hele discussie: Georges VANDE WINKEL, Denderwindeke : een aantal klasseringen rijker? in: 't Klokzjiël : onafhankelijk maandblad voor Groot-Ninove, januari 1982, p. 8-9; ID., Wie is bang voor de klassering van stenemolen? In: 't Klokzjiël : onafhankelijk maandblad voor Groot-Ninove, februari 1982, p. 8-9.

[11] Ondanks intensief speuren bij de verantwoordelijke diensten én bij architecten en aannemers was het mij onmogelijk de hand te leggen op plannen en/of foto's die getuigen, niet alleen van de oorspronkelijke toestand van de molen (ik denk concreet aan de sporen van de brand van 1863 en aan de hele molentechnische infrastructuur van de Stenemolen), maar ook van het bronnenmateriaal dat vrijkwam bij de demontage (bvb. de oorspronkelijke muuropeningen). Men kan zich de vraag stellen op basis van welk materiaal de heropbouw gebeurde. Hopelijk blijkt dat mijn zoektocht onzorgvuldig was en duiken er alsnog gedetailleerde plannen (en foto's) op. Ik zal bij die gelegenheid graag deze noot schrappen.

GERESTAUREERDE GEVEL VAN DE SINT-ADRIAANSABDIJ TE GERAARDSBERGEN

Geert VAN BOCKSTAELE

In 2005 is een eerste restauratiefase van het abtenkwartier van de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen beëindigd. De voorgevel en het fronton werden grondig en met goed resultaat aangepakt. Die restauratie was een unieke gelegenheid om de wapens in het fronton van op de stellingen te bestuderen. In mijn boek "*Het cultureel erfgoed van de Sint-Adriaansabdij...*" schreef ik dat in het fronton "de sterk geërodeerde wapenschilden van Ildephonsus Van Hoorde (1738-1768) en Robertus Van Adorp (1768-1786) aanwezig waren".[1] Die vaststelling moet ik nu corrigeren. De wapenschilden zijn wel geërodeerd, maar de grootste schade werd op het einde van de 18de eeuw aangericht: toen heeft men de wapenschilden als symbolen van het Ancien Régime gedeeltelijk afgehakt om ze onherkenbaar te maken.

Op basis van de verminkte wapenschilden meende E. Soens in 1914 dat het abtenkwartier tot stand kwam onder het abbatiaat van Adrianus Roelants en Bartholomeus De Hasseleer (1726 – 1738).[2] Met behulp van een verrekijker en telelens kon ik, in voorbereiding van mijn boek, uit de overgebleven restanten afleiden dat het linkse wapenschild niet dat van Roelants was maar van Van Hoorde: in zijn wapen is een keper verwerkt met daarin een ster en een posthoorn, die naar zijn familienaam verwijst. Boven de keper bevat het wapen nog twee sterren. Zijn leuze sluit daar bij aan: *vocat ad astra, hij roept tot de sterren (hemel)*. Uit de aanwezigheid van het wapenschild van abt Van Hoorde leidde ik verkeerdelijk af dat het rechtse schild dat van zijn opvolger Van Adorp was. Collega Marcel Cock wees mij er terecht op dat twee abten hun schild nooit samen op één gebouw aanbrachten, zelfs niet indien ze er samen aan gewerkt hadden.

Na een onderzoek ter plaatse met schepen Freddy De Chou en Marcel Cock kwamen we tot volgende conclusie. Het linkse schild en leuze zijn wel degelijk die van abt Ildephonsus Van Hoorde. Het rechtse schild is niet van zijn opvolger Robertus Van Adorp, maar

[1] G. VAN BOCKSTAELE, Het cultureel erfgoed van de Sint-Adriaansabdij in woord en beeld, 1096 – 2002, Geraardsbergen, 2002, p. 34 en 36.

[2] E. SOENS, De abdij van Sint-Adriaan te Geeraardsbergen, haar pachthoven en molens, Aalst, 1914, p. 37.

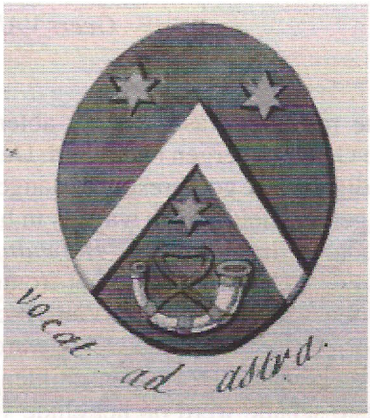

Wapenschild van abt Ildephonsus van Hoorde.
(Gent, Stadsarchief)

Abdijwapen op een zegel aan een oorkonde van 1313. Een ridder met maliënkolder staat er op afgebeeld met een langwerpig schild en een lans.
(ARAB, Oorkonden van Vlaanderen)

Abdijwapen in een 16de-eeuws wapenboek.
(RAG, Familiearchief)

Het fronton van het abtenkwartier vóór de restauratie.

De wapenschilden na de restauratie.

dat van de abdij. Lange tijd heeft men gemeend dat de abdij geen eigen wapenschild bezat. Anderen toonden aan dat er wel een was met een soldaat of ridder daarop afgebeeld, waarin zij de patroonheilige Sint-Adriaan meenden te herkennen. Die laatste bewering volg ik niet. Op basis van een grondig onderzoek van de abdijzegels en van schilden in enkele oude wapenboeken kwam ik tot het besluit dat niet Sint-Adriaan op het abdijschild is afgebeeld, maar een ridder met in de ene hand een schild en in de andere een lans of wimpel.[3] Die ridder kan onmogelijk de heilige Adriaan zijn, vermits zijn typische attributen, zoals een aambeeld, een hamer, een zwaard en aan zijn voeten een leeuw, er niet op voorkomen. Meteen stelt zich de vraag wie die ridder dan wel is. Om die te beantwoorden moeten we naar het prille begin van de abdij terugkeren. Zowel bij de overheveling van Dikkelvenne naar Geraardsbergen als tijdens de eerste twee eeuwen daarna hebben de heren van Boelare een zeer grote rol gespeeld bij de ontwikkeling van de abdij. Zij waren de *patroni* of beschermheren van de abdij. Omwille van die rol kregen zij in de abdij veel privilegies. Eén ervan was dat zij met hun familie op een bevoorrechte plaats in de abdijkerk mochten begraven worden, eerst achter het koor en vanaf de 17de eeuw, met de komst van de Cassina's, vóór het hoofdaltaar. Dit voorrecht behielden zij tot 1787, wanneer Jozef II besliste dat niemand meer in de kerk mocht begraven worden. Overigens liep er in die periode een proces tussen de heren van Boelare en de abt in verband met die locatie. Ik vermoed dus dat die ridder naar de beschermheren, de heren van Boelare, verwijst.

Niettemin poogde de overigens bekwame restaurateur van de firma Bruxelman uit Gent (op wiens voorstel?) toch een Sint-Adriaan te reconstrueren. Gelukkig heeft hij op advies van het "werkgroepje" de afbeelding nog kunnen bijsturen en werd het een ridder met in elk hand iets wat een variant van een schild zou moeten voorstellen. Bovendien bleek bij het abdijwapen een leuze te horen, waarvan we alleen nog de letters '*confort*...'konden ontcijferen en die door de restaurateur aangevuld werd met *(confort)ia*. Een abdijleuze heb ik gedurende mijn veertigjarig abdijonderzoek nooit gelezen of gezien. Verder onderzoek is daaromtrent zeker nodig.

Tenslotte is in het fronton ook de datum 1757 afleesbaar.[4] Dit is midden in het abbatiaat van Van Hoorde (1738 – 1768) op het moment dat het oude gotische schip van de abdijkerk werd afgebroken en een nieuw schip werd gebouwd. Die verbouwing stond onder

[3] G. VAN BOCKSTAELE, Het cultureel erfgoed..., p. 147 – 148.
[4] Vóór de restauratie heb ik 1751 gelezen, blijkbaar heeft de restaurateur er 1757 van gemaakt.

de leiding van de Gentse architect J.B. Simoens. Het is dus niet uitgesloten dat Simoens eveneens instond voor de plannen van het abtenkwartier.

Dankzij de restauratie en de samenwerking van velen is een nieuw tipje van de sluier opgelicht. Het historisch onderzoek omtrent de Sint-Adriaansabdij is weer een stapje verder.

Geert Van Bockstaele
Bevegemstraat 14
9620 Zottegem

Opgelet: correctie e-mailadressen

- Wilfried Vernaeve
  wilfried.vernaeve@telenet.be
- Dirk Van de Perre
  dirkvandeperre@skynet.be
- Marc Uyttersprot
  uyttersprot.marc@skynet.be

CHARIVARI TE BURST IN 1893

In de *Gazette van Gent* (26 april 1893) leest men dat er te Burst, op enige minuten van Herzele, een "verschrikkelijk drama" is gebeurd.

Een zekere juffrouw, E. D(esmet) was aldaar sedert een hele tijd verloofd met de genaamde M(oreels). Door wat de krant "bijzondere omstandigheden" noemt – wat er precies aan de hand was weten we niet (het is trouwens onbelangrijk) – werd de verloving afgebroken. Het meisje bleek plots toch maar de voorkeur te geven aan een andere jongeman. De publieke opinie van de dorpsgemeenschap vond dit bijzonder ongepast. Men wilde zijn afkeuring te kennen geven.

"Nu", aldus de *Gazette*, "zondag (23 april) hadden eenige jongelingen lijnzaadpellen voor de deur van het meisje geworpen, iets dat als zeer beledigend wordt aanzien". Dit is dus een variant op een vorm van publieke afkeuring, waarbij in deze streek toch meestal kaf wordt gestrooid voor de deur van de persoon die men afkeurt.

Het blijkt dat de familie van het meisje dit wel had vermoed, zodanig dat "de kluchtspelers", zoals de jongelui van het dorp door de *Gazette* genoemd worden, bij het strooien op geweerschoten werden onthaald. Er ontstond een ernstige vechtpartij, waarbij enkele gewonden vielen.

Daar de 'strooiers' werden verwacht, blijkt dat dit een gebruik was dat in de streek in gelijkaardige gevallen wel meer voorkwam.

† W.L. Braekman

In memoriam Willy L. Braekman (1931-2006)

Op 1 februari 2006 overleed onverwachts prof. dr. W.L. Braekman. Hij studeerde Germaanse filologie aan de Universiteit Gent, waar hij ook promoveerde. Na een tijd assistent aan de Gentse Universiteit te zijn geweest, doceerde Braekman van 1969 tot 1992 Engelse Literatuur aan de Katholieke Universiteit Brussel. Zijn grote voorliefde ging echter uit naar 'volkskunde'. Hij was erg gehecht aan zijn geboorteplaats Sint-Lievens-Houtem. Van 1963 tot 2005 publiceerde hij 21 bijdragen in *Het Land van Aalst* over volkskunde en streekgeschiedenis. Vooral sinds zijn emeritaat vond hij de tijd om tenminste elk jaar een bijdrage in te sturen, voor het laatst voor nr. 3 van jaargang 2005. Zijn pittige bijdragen werden steeds erg gesmaakt. De familie liet ons weten dat op zijn bureau nog enkele kleine bijdragen klaar lagen voor *Het Land van Aalst*. Met piëteit aan zijn nagedachtenis drukken we bovenstaande bijdrage af. Een ander artikel volgt in een later nummer. Moge de familie hierin onze blijk zien van waardering voor zijn persoon, van respect voor zijn wetenschappelijk werk en van medeleven met het verlies dat ze trof.

Het Bestuur

GESCHIEDKUNDIGE
VERENIGING
HET LAND VAN AALST

LOSSE NUMMERS - OUDE JAARGANGEN - PUBLICATIES

Los nummer: € 5
Volledige jaargang: € 16

Niet alle jaargangen en nummers zijn nog in voorraad.

H. VAN ISTERDAEL, e.a., Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983), 2 banden - 915 blz.: € 30

G. VANDE WINKEL, W. VERNAEVE, Systematisch register op de jaargangen 1 - 50 van het geschiedkundig tijdschrift Het Land van Aalst 1949 -1998, Aalst, 1999 - 158 blz.: € 6

Kaarten van het voormalige "Land van Aalst" - kleurendruk:
- Horenhault (1596), 1988: € 24
- Sanderus, 1998: € 5

Vijf reproducties van Sanderusprenten - kleurendruk - 1998-2000
- Waterkasteel - Moorsel
- Kasteel - Zandbergen
- Abdij Ten Roosen - Aalst
- Miniemenklooster - Geraardsbergen
- Kasteel - Idegem

per stuk: € 2,5
volledige reeks in mapje: € 10

De prijzen zijn te verhogen met de verzendingskosten. Vooraleer te bestellen, neem eerst contact op met Marc Uyttersprot : tel. 053 70 21 79.
e-mail: marc.uyttersprot@belgacom.net

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekeningnummer 422-4072681-04 van Het Land van Aalst, Oude jaargangen, Krokusstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade.

DE RIEMAECKER printing BVBA

Nukerkeplein 9 • B-9681 Nukerke
Tel. 055 21 14 04 • Fax 055 21 20 00
info@deriemaecker.be • www.deriemaecker.be

Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

HET LAND VAN AALST - DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
Jaargang LVIII - 2006 - Nummer 2 - april - mei - juni

D. VAN DE PERRE
De Sint-Pieters- en Sint-Berlendiskerk van Meerbeke 81-113

D. VAN DE PERRE
De middeleeuwse Berlendisviering te Meerbeke 114-138

G. VANDE WINKEL
Molen ter Zeven Wegen of Stenemolen te Denderwindeke 139-146

G. VAN BOCKSTAELE
Gerestaureerde gevel van de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen 147-151

W.L. BRAEKMAN
Charivari te Burst in 1893 152

Correctie e-mailadressen 151

In memoriam W.L. BRAEKMAN 152

Afgiftekantoor: 9340 Lede
Erkenning: P 303215

Verantw. uitg.: Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare